

TRADITIE

TIJDSCHRIFT OVER TRADITIES EN TRENDS

Jaargang 8

Nummer 2

Zomer 2002

Prijs € 4

Nederlandse
immigranten in
Nieuw Zeeland

Saar is
de meid

Beurstrommelen

Voorwoord

Tradities zijn hardnekkig

Integreren in het land waar je naar toe bent geëmigreerd lijkt heel gemakkelijk, maar als je naar de Nederlanders – die in de jaren vijftig en zestig naar Nieuw Zeeland vertrokken – kijkt, valt dat toch niet mee. De tradities die je van huis uit hebt meegekregen, kun je niet zo maar inruilen voor de tradities van het nieuwe vaderland.

Denk maar eens aan eten en drinken. Koffie drinken hoort bij onze cultuur. Zonder koffie komen heel veel mensen – waaronder ikzelf – 's morgens moeilijk op gang. In Nieuw Zeeland was vijftig jaar geleden geen koffie te krijgen, omdat men daar sterke thee met melk dronk. Nu nog steeds drinken de Nieuw Zeelanders vooral Nescafé, terwijl de Nederlanders de dure koffie kopen.

De Nederlanders zijn in Nieuw Zeeland nog steeds te herkennen aan hun huizen. Zo ook aan hun nette tuintjes, geschilderde ramen en planten op de vensterbank. Binnen zorgen de ronde tafel met pluche tafelkleed, de schemerlampjes en schilderijtjes, maar ook de Friese klok, het Makkumer aardewerk, de Delfts blauwe borden en de platen van Jetses of Anton Pieck voor een 'typisch' Hollandse sfeer.

Nieuw Zeelanders zijn niet zo kusserig. Wat wij doen, drie keer kussen, is daar zeer ongewoon, evenals handen schudden. Wil je deel uit maken van het nieuwe moederland, dan blijf je op een gepaste afstand staan en zeg je 'how do you do'. Dat is niet wat wij onder een hartelijke ontmoeting verstaan. Allemaal dingen waar je erg aan moet wennen.

Wij Nederlanders zijn nogal direct, zeggen de dingen recht voor z'n raap. Wij zeggen wat wij denken en wij vinden dat dat zo hoort. Het heeft ook met oprechtheid te maken, waar wij zo'n belang aan hechten. Maar in Nieuw Zeeland moet je dat niet doen. Je hoort niet de dingen rechtuit te zeggen. Dat is niet fatsoenlijk. Dat komt in hun ogen niet oprecht, maar lompe over.

Tradities zijn gewoonten die je van huis uit leert. Het heeft vaak te maken met wat in onze samenleving als 'zo hoort het' gezien wordt. Dat er in een ander land hele andere codes kunnen zijn, daar staan wij niet bij stil. Totdat je gaat emigreren. Dan blijken heel veel vanzelfsprekende dingen net iets anders te gaan. En als je écht wilt integreren, moet je bij jezelf een knopje omzetten. Want hoewel de Nederlandse immigranten heel erg hun best deden om deel uit te maken van hun nieuwe vaderland, hebben ze toch allemaal hun huis ingericht op de Hollandse manier, eten ze Hollandse kost en hebben ze liever dat mensen zeggen wat ze op hun hart hebben in plaats van er om heen te draaien.

Ineke Strouken
hoofdredacteur

Ineke Strouken

6

Beurstrommelen

In Amsterdam mochten kinderen tijdens de kermis op de handelsbeurs komen beurstrommelen. Ze maakten dan herrie door op geïmproviseerde trommels van koek- en augurkenblikken te slaan. Dit kinderspel zou zijn oorsprong hebben in het buskruitverraad in de zeventiende eeuw en is vele malen opnieuw herleefd.

11

De moord op Marietje Kessels

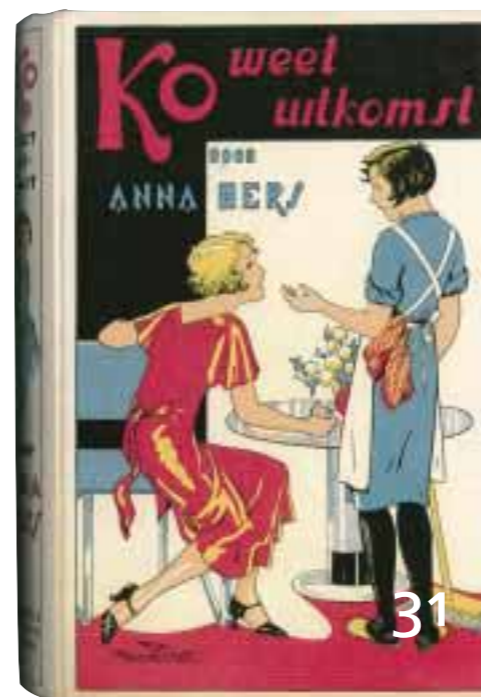
In 1900 werd Marietje, een meisje van elf, vermoord. Ze werd gevonden in de kerk van de Noordhoek in Tilburg. De dood van Marietje is nog steeds niet vergeten. Op 22 augustus 2001 – na 101 jaar – werd een monument voor haar opgericht, dat symbool staat voor alle kinderen die verdwijnen.

In de jaren vijftig en zestig emigreerden veel Nederlanders naar Nieuw Zeeland. Na zes weken op de boot of negen dagen vliegen kwamen ze aan in hun nieuwe vaderland, waar ze een bestaan moesten opbouwen. Inmiddels zijn deze immigranten op leeftijd. Hoe is het hun vergaan en welke Nederlandse tradities houden zij nog in ere na een halve eeuw wonen aan de andere kant van de wereld.

18

Nederlandse immigranten in Nieuw Zeeland

31

Dienstbodes

Veel meisjes die in een 'dienstje' terecht kwamen, hadden geen andere keuze. In sommige milieus was het vanzelfsprekend dat een meisje dat van school kwam – en 'uitgeleerd' was – dienstmeisje werd. Voor verder leren was geen geld en het was wenselijk dat het gezinsinkomen werd aangevuld met het loon van dochterlief. Fabriekswerk stond als minderwaardig bekend en als dienstbode kon de dochter alvast de vaardigheden leren die ze nodig had als ze ging trouwen.

Een geldbeursje

Een beurs werd gebruikt om munten in te bewaren. Al in de Middeleeuwen kende men gilden van buidel- en beursenmakers. Naast beursen voor dagelijks gebruik, kende men ook beursjes voor speciale gelegenheden, zoals de bruidsbeurs en de speelbeurs.

36

Inhoud

- 4 **Alledaagse Dingen**
- 6 **Beurstrommelen in Amsterdam**
Van kermisvermaak tot cultureel evenement
- 11 **Een eeuw na de gruwelmoord op Marietje Kessels**
De verdwijning van een kind is nog steeds actueel
- 16 **Koken met traditie**
Friese kapiteinskost
- 18 **Blij met gekleurde washandjes**
Nederlandse immigranten in Nieuw Zeeland
- 26 **Kwestie(s) van tijd**
Jaarstijlen
- 28 **Herinneringen**
Een dienstmeid
- 31 **Saar is de meid**
Dienstbodes in kinder- en jeugdboeken
- 36 **Vaarwel de beursjes met guldens**
Van beurs voor munten naar portemonnee voor creditcards

Foto omslag: Gerard en Rie Lucas, twee Nederlandse immigranten in Dunedin, Nieuw Zeeland.
Foto: Ineke Strouken

Alledaagse Dingen

Gerrit Sol was één van de twintigste-eeuwse kunstenaars die zich liet inspireren door kermis. Hij schildert vooral de lol en het plezier. Collectie: Markiezenhof, Bergen op Zoom.

Kunst op de Kermis Kermis in de Kunst

De kermis is van oorsprong een markt waar iedereen zijn goederen uitstalde en diverse diensten aanbood. Vanaf de negentiende eeuw richtte de kermis zich op het vermaak van het grote publiek. Vooral de luxe stoomcarrouzels zijn daar voorbeeld van. Kermisdecoreurs mengde moeiteloos kunststijlen als Barok, Rococo en Jugendstil tot een mooi schouwspel van gebogen lijnen en fraaie ornamenten. Tegenwoordig trekt de kermis zijn bezoekers met helden van de film en muziek. Bij het lunapark vind je Marilyn Monroe met opwaaiende witte jurk, bij de botsautootjes Madonna en Michel Jackson.

Ook kunstenaars zijn gegrepen door de kermis. Bruegel tekende en schilderde kermisafspraken met dansende en drinkende boeren. Pyke Koch schilderde in de dertiger jaren een kermisvrouw in de schiettent. Gerrit Sol maakte in 1991 dit prachtige schilderij van twee dames in de draaimolen.

Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur heeft een tentoonstelling gemaakt over de geschiedenis van de relatie Kunst en Kermis. Het Genootschap Kunstliefde heeft haar leden opgeroepen om kunst te maken over kermis.

De tentoonstelling 'Kunst op de kermis en Kermis in de kunst' is van 13 juli tot en met 11 augustus te zien in de galerie van het Genootschap Kunstliefde, Nobelstraat 12a in Utrecht. Meer informatie is te krijgen bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur (030-2760244).

Sint Jansprocessie

S.C. Bosch Reitz (1860-1938) woonde vanaf 1892 in Laren. Hij was een echte wereldreiziger, maar was ook geïnteresseerd in de Larense mensen. In decoratieve stijl schilderde Bosch Reitz in 1895 de Sint Jansprocessie. Een drieluik met een totale breedte van ongeveer 3,50 meter. Zeer gedetailleerd zijn de vrome Larense boeren en boerinnen afgebeeld.

Deze indrukwekkende processie wordt nog steeds ieder jaar rond 24 juni onder grote belangstelling van de kerk naar het Sint Janskerkhof gelopen. Op het kerkhof wordt een openluchtmiss gehouden. Hierna gaat de processie weer terug naar de basiliek. De route is versierd en voorzien van erebogen. Als enige boven de grote rivieren werd de processie over de openbare weg in de

negentiende eeuw erkend, maar de geschiedenis gaat terug tot de middeleeuwse omgangingen. Volgens een legende zouden de relieken van Johannes de Doper in de negende eeuw door een pelgrim uit het Heilige Land naar Laren zijn gebracht. Hij werd echter vermoord door struikrovers en de relieken bleven vastzitten in de grond. Pas na een ter plekke opgedragen mis gingen de relieken los. Op deze heilige plek kwam het kerkhof.

De tentoonstelling 'S.C. Bosch Reitz (1860-1938), schilder en wereldreiziger rond 1900' is van tot en met 8 september te zien in het Singer Museum, Oude Drift 1, 1251 BS Laren (tel. 035-5393939).

Folkloristisch Europa komt bijeen op de Europeade in Antwerpen

Voor een stad als Antwerpen is de komst van de Europeade een enorm gebeuren. Ruim vijftienduizend mensen uit heel Europa komen om hun folklore te tonen. Overal op de hoeken en pleinen zijn optredens en muzikale uitwisselingen. De optocht op zaterdagmiddag 27 juli is indrukwekkend. Urenlang trekken dansende en muziekmakende mensen in hun klederdracht door de straten. 's Avonds danst letterlijk heel Europa op de Grote Markt met elkaar. Alle groepen treden op tijdens de openings- en slotconcerten of op de koor- en muziekmiddag.

Nederland is dit jaar vertegenwoordigd met de groepen 'De Hakkespits', 'Hoolter Dansers', 'Wieringer Dansers', 'Westfriese dansgroep Wieringerwaard', 'Schaop'n dansers', 'Wij hold 't bi' 't Olde' en 'Mie Katoen'.

De Europeade wordt gehouden van woensdag 24 juli tot en met zondag 28 juli in Antwerpen. Voor meer informatie: Europeade 2002 (0032-3-2487083), Nederlands Centrum voor Volkscultuur (030-2760244) of www.europeade.be

Van kermis-vermaak tot cultureel evenement

Beurstrommelen afgebeeld in het ABC-Boek 'A is een aapje'.
Foto uit: Van der Linde, 'A is een aapje'

Beurstrommelen in Amsterdam

Beurstrommelen was een voorrecht van kinderen in Amsterdam om de eerste week van de kermis op de handelsbeurs te spelen en herrie te maken met bliken trommels en schiettuig. Het gebruik zou zijn oorsprong hebben in een historische gebeurtenis uit de zeventiende eeuw, het zogenaamde buskruitverraad. Het kinderfeest zou verdwijnen en weer opnieuw opleven. Een voorbeeld van heringevoerde en opnieuw zingegeven feesttraditie.

De traditionele voorstelling is dat het voorrecht van kinderen om op de Beurs te trommelen dateert uit 1622. Er zou een Spaans complot zijn om de handelsbeurs op te blazen met schepen volgeladen met buskruit. De Amsterdamse handelsbeurs was in die tijd gedeeltelijk over het water heen gebouwd. Een schip dat onder de Beurs ontplofte zou veel schade aanrichten en slachtoffers

eisen. Door een toeval was het plan van de Spanjaarden door een naamloze weesjongen ontdekt en deze direct aan het stadsbestuur gemeld. Men wist zo de aanslag gelukkig te voorkomen. Amsterdam bleef gespaard van een verwoestende aanslag.

De weesjongen zou voor zijn optreden door de burgemeester(s) van de stad een

beloning aangeboden krijgen. Wat hij precies wenste is onduidelijk. Over de precieze toedracht is veel gespeculeerd. Het verhaal gaat dat de weesjongen vroeg om een herstel van het voorrecht om op de Beurs te trommelen.

Gewurgd en geblakerd

Er zijn aanwijzingen dat er werkelijk in die tijd een poging is gedaan de stad

aan de Spanjaarden te verraden. De archivaris P. Scheltema deed onderzoek naar deze episode van het buskruitverraad. Hij constateerde in zijn verslag van 30 juli 1876 dat er in 1622 een poging is gedaan Amsterdam met dozen of zakjes buskruit op verschillende plaatsen in brand te steken. Oost-Indië-huis en stadhuis onder andere waren het doelwit van de verraders, die handelden in opdracht van de Spaanse veldheer Spinola die na het Twaalfjarige Bestand broedde op een manier om de stad te treffen. Het beursgebouw werd niet genoemd en er is ook nergens sprake van een schuit met buskruit. Er werd wel een dader aangehouden in Leeuwarden: de uit Namen afkomstige steenhouwersgezel Paul Balthazar of Balthazar Paul. In zijn huis had men na zijn vertrek een doos met vuurwerk gevonden, die leek op de andere gevonden dozen. De man werd in Leeuwarden in de kraag gevat en op gruwelijke wijze ter dood gebracht.

Archivaris Scheltema schrijft hierover: 'Op het schavot voor het stadhuis op den Dam gebracht, werd hij met de Koorde gewurgd, en zijn ligchaam, na met brandend buskruit geblakerd te

zijn aan de Volewijk op eene staak gesteld. De Sententie, getekend 10 Augs 1622 komt voor in het justitie boek Lr. D. bl 37 berustende in het Provinciale Gerechtshof van Noord-Holland.' Zijn vrouw Elisabeth wist de dans te ontspringen alhoewel zij wel behulpzaam was geweest bij de voorbereidingen van de aanslag. Zij was in de veronderstelling dat niet Amsterdam, maar Rijssel in de brand zou worden gestoken. Zij werd voor het leven uit de lande van Holland verbannen.

Guy Fawkes

De toedracht van het buskruitverraad is opvallend gelijk aan die van Guy Fawkesday in Engeland. Hier werd een aanslag beraamd op het parlamentsgebouw. Ook hier schijnen de samenzweerders rancuneuze katholieken, die een aanslag beraamden op de jonge niet-katholieke natie. Het lijkt erop dat in beide gevallen de angst voor een aanslag en samenzwering groot was. In Engeland vreesde men voor een aanslag op de koning. In Amsterdam voor een aanslag op het economische hart van de stad. De afloop was in beide gevallen identiek. Een aantal samenzweerders werd gepakt en ter dood veroordeeld.

Kinderen op weg naar het Beursgebouw met trommels, vlaggen en fluiten.
Tekening uit: J. ter Gouw, 'De Volksvermaken'

In Amsterdam trof men bovendien maatregelen om een nieuwe poging tot brandstichting te voorkomen. In 1622 werd het verboden onder de bogen van de Beurs te overnachten. Later werd de doorgang onder de Beurs 's nachts en tijdens de beurstijden afgesloten met bomen bij het Damrak en Rokin.

De angst voor een aanslag zou vijftig jaar later opnieuw opleven. In het Rampjaar 1672 verving men de bomen door grote dwarsbalken en staketsels, die de doorgang volledig blokkeerden. Ook de kelders en woningen om en

Piet de Boer

Links: De Beurs van Zocher op de Dam in Amsterdam
Foto uit: 'Ons Amsterdam', 1954

Rechts: Een centsprent met de trommelende Amsterdamse jongens op de Beurs.
Collectie: Piet de Boer

Boven: Trommelende kinderen met geïmproviseerde trommels van koek- en augurkenblikken.

Foto uit: 'Ons Amsterdam', 1989

Rechts: In de jaren vijftig leefde het trommelen weer op door een initiatief van burgemeester D'Ailly naar aanleiding van een historisch artikel over beurstrommelen.

Vooraf drumbands traden op, maar ook ongeorganiseerde trommelaars.

Foto's uit: 'Ons Amsterdam' 1989

Linksonder: In 1966 werd het toneelstuk over het buskruitverraad van 1622 opgevoerd op de trappen van de beurs. Het was een kinderversie van het toneelstuk van Jacob van Lennep.

Foto uit: 'Ons Amsterdam', 1989

nabij het beursgebouw werden op veraderlijk materiaal gecontroleerd. Ook toen was men bang voor een aanslag, ditmaal door de koning van Frankrijk.

Weesjongen

Vermelding van het recht van de jeugd van Amsterdam om tijdens de kermistijd een week op de Beurs te trommelen wordt nergens aangetroffen.

P. Scheltema denkt dat de volksoverlevering van het buskruitverraad dit erbij gemaakt heeft. De bronnen zeggen juist alleen iets over het verbieden van spelende kinderen in en bij het gebouw.

In een keur van 23 oktober 1626 wordt het Amsterdammertjes verboden de boel te verstoren met 'lopen, razen, kaatsen, spelen, tollen, kooten, knikken en met rolwagentjes te gaan'.

De boete die betaald moet worden door de ouders was niet mals: een gulden. Reden voor het verbod was het ongerief dat de spelende jeugd veroorzaakte bij de kooplieden. Die hadden tot de bouw van de Beurs van Hendrick de Keijser (1611) buiten handel gedreven. Daar kon je kinderen moeilijk weg houden. Wellicht dat als een soort compromis

het trommelen met kermistijd is ontstaan. Het tijdelijk toestaan van het trommelen en spelen op de beursvloer had een soort ventiefunctie. Door het toe te staan binnen een duidelijk omschreven periode kon je de rest van het jaar het spelen gemakkelijker verbieden.

De kermis was daarvoor een uitgelezen periode, omdat dan wel meer regels even opgeschort werden. Tijdens de kermis was het een ieder vrij in de stad te komen om zijn kunsten te vertonen of koopwaar aan te bieden. Tijdens het

trommelen werd er zelfs op de beursvloer markt gehouden. Pas eeuwen later werd dit verboden. Op een aanplakbiljet voor het trommelen uit 1902 lezen we dat 'uitstallingen of kruiwagens' op de Beurs niet werden toegelaten.

Toneelstuk

Echt populair is het verhaal van het buskruitverraad en de heldendaad van de weesjongen geworden in de negentiende eeuw. De eerste vermelding die ik ben tegengekomen van de rol van de weesjongen, is een met potlood gedaateerd satirisch vluchtschriftje uit 1845, geschreven naar aanleiding van het verbod om in het nieuwe beursgebouw te trommelen. In dit vlugschrift staat een 'Ouwe kronijk al van 't jaar 1622, waar zwart op wit gedrukt staat dat de jongens die in dat jaar al in den broek waren, en allen die in volgenden tijen zouwen worden geprocreëert, als ze maar lopen konden en de trommelstok roeren, op de Beurs zouden moge trommelen, zolang de goeije stad Amsterdam overeind zou staan.'

Grote verspreiding en blijvende populariteit verwierf deze episode uit de Amsterdamse geschiedenis echter door het toneelstuk *Een Amsterdamsche jongen of het Buskruit-verraad in 1622. Toneelspel in vijf bedrijven van Jacob van Lennep uit 1859*. Het verhaal zoals we het nu kennen, is waarschijnlijk op deze toneelversie gebaseerd. Wellicht baseerde de schrijver zich op volksverhalen en schreef hij een heldenverhaal over een 'underdog' als redder van de stad. Het toneelstuk zou het meest gespeelde stuk van Van Lennep worden. Het 'eenige van J.v.L.'s tooneelstukken, dat op den Amsterdamschen schouwburg is blijven leven en bij elke opvoering nog steeds met gejuich wordt begroet', schreef M.F. van Lennep in Jacobs biografie uit 1909.

Het is onbekend hoe vaak het toneelstuk is opgevoerd. Maar het is zeker nog tijdens de Tweede Wereldoorlog ten tonele gebracht. Het was een perfect toneelspel om het Amsterdamse verzet tegen de Duitse bezetting te symbolise-

ren. De romantische Van Lennep maakte van het buskruitverraad een specifiek Amsterdams heldenepos door de prominente rol van de weesjongen.

Gilden

Met de daadwerkelijke gebeurtenissen bij het Beurstrommelen hebben de historische gebeurtenissen uit 1622 echter weinig te maken. Waarschijnlijker is dat er een directe band was tussen kermis en het trommelen. Het optreden van de jongens lijkt op die van de gilden voor het begin van de kermistijd. Men trok op naar het stadhuis om met saluutschoten eer aan het stadsbestuur te betonen, maar tegelijkertijd het begin van de kermis aan te kondigen. De Amsterdamse schoolmeester en oudheidkundige Jan ter Gouw schrijft in zijn boek *De Volksvermaken* over het trommelen dat de jeugd niet alleen naar de Beurs, maar ook optrok naar de burgerzaal van het stadhuis. Het was een restje van de schutterij optochten voor het begin van de kermis. Deze serieuze praaloptochten van de vendels van de burgerwacht werden gevolgd door een troep jongens, die als aankomende burgerwachters meeliepen. Ze waren gekleed in bordkartonnen harnassen en gewapend met houten hellebaarden. Ze sloegen op trommels en zwaaiden met de prinsenvlag.

Nieuw beursgebouw

De Beurs was het middelpunt van het Beurstrommelen. Kinderen trokken getooid in papieren harnasjes met pluimen op de hoed en gewapend met een zogenaamde snaphaen al trommelend naar het beursgebouw. Er is een beschrijving overgeleverd uit 1845 van een argeloze kermisbezoeker die vol enthousiasme de tafereelen beschreef in de *Almanak voor het Schoone en Goede*.

Op 11 september trokken de jongens van de Molsteeg over de 'donkere sluis' naar de Dam. Ze waren zonderling uitgedost met sjako's en pluimen op de pet. Anderen droegen sjerpen. Er werden oranje en driekleurige vlaggen meegevoerd. De kinderen waren met neppgeweren van hout en blikken sabels

gewapend. De stoet bestond uit twee delen. Een groep gewapende kinderen en een deel muzikanten. Deze laatste liepen voorop. Trommelaars, pijpers en trompetters kondigden de komst van de troep aan en lieten tussen de kerk en het paleis op de Dam hun instrumenten klinken.

In datzelfde jaar werd de nieuwe Beurs Van Zocher op de Dam geopend. Het stadsbestuur voelde er weinig voor het nieuwe gebouw te laten gebruiken voor deze trommelaars en andere kinderspele. Men verbande de trommelaars naar het bolwerk Rijk, achter de Schans aan het einde van de Rozengracht. In die tijd was het een 'ruw, ongestuurd oord'. Het feest raakte in het verdomhoekje en in 1849 werd helemaal niet getrommeld vanwege de cholera. De nieuwe burgemeester Van Reenen die vijf jaar na de verbanning van het feest aantrad, had minder moeite met de kinderen op de Beurs. Hij kwam echter niet zelf tot deze conclusie, maar zwichtte voor een 'Rekwest van de Amsterdamsche jongens aan den Ed. Achtbaren Heer Burgemeester dier stad, bij het naderen der kermis in september 1850'.

Opsteller van het verzoekschrift in eenendertig vijfregelige verzen was de bekende schoolmeester en kinderboekenschrijver J. Schenkman. Op 15 augustus schreef hij de burgemeester een brief met het verzoekschrift. Hem was gevraagd de burgemeester te vragen het beurstrommelen weer toe te staan door 'enkele fatsoenlijke knapen'. In het gedicht wees Schenkman erop dat het hier om een oud recht ging en dat men niet hoefde te vrezen voor vernielingen.

*'Al bleef er ook een zwarte vlek
Van ons aan 't helder muurwerk zitten
Wel nu wij leggen al te gaâr
Een cent per Beursgang bij elkaâr
Om haar weer op te witten'.*

De commissarissen van de Beurs hadden geen bezwaar en ook de Kamer van Burgemeester en Wethouders besliste gunstig op het verzoek nog geen elf

dagen later. Op 29 augustus hing bij de sluisen en brandspuiten aangeplakt dat het trommelen dat jaar weer op de Beurs zou plaatsvinden. De vreugde bij de kinderen was groot, maar ook andere Amsterdammers waren geïnteresseerd in dit evenement. Het geschrift van Schenkman beleefde vier drukken.

Een kleine delegatie jongens bood de burgemeester wel het gedicht aan als dank. Schenkman was opnieuw de auteur:

*'Met blijde lachtjes op 't gelaat
Waar in de vreugd te lezen staat
Komt Amstels jeugd u dankend nad'ren
Ons wacht een vrolijk Kermisfeest
Gij zijt de jongens goed geweest
Heb hartelijk dank, o Burgervadren!'*

Afschaffing

In 1876 werd opnieuw het fundament van het feest aangetast. De kermis werd in 1876 afgeschaft. In 1871 besloot de raad dat de grote septemberkermis moest verdwijnen. Wonderlijk genoeg verdween het beurstrommelen na 1876 niet. Men wilde dit onschuldig kinder-vermaak de Amsterdamse jeugd niet misgunnen. Een directe band met de kermis, die natuurlijk overduidelijk was, moest echter ongedaan gemaakt worden om doorgang van het trommelen te rechtvaardigen. Bij de behandeling in de gemeenteraad ontkende het stadsbestuur een band tussen kermis en trommelen. Probleem was nu wel het tijdstip waarop het feest begon. De kermis als markering was verdwenen. Men besloot dat het stadsbestuur voortaan de datum bepaalde en dit bekend maakte met aanplakbiljetten. Het stadsbestuur kon zo zelf bepalen wanneer het uitkwam om te trommelen. De band met de kermisdatum verdween. Het evenement verschoof van september naar augustus, de maand met de traditionele schoolvakantie. Beurstrommelen als vakantievermaak.

Beurs van Berlage

Opnieuw is de ingebruikname van een nieuw beursgebouw in 1903 aanleiding om het gebruik af te schaffen. Op 16

Boven: Jacob van Lennep in 1849. Van Lennep schreef een toneelstuk over het buskruitverraad en het heldhaftig optreden van de weesjongen Arend, die Amsterdam redde van een aanslag op de beurs.

Uit: 'Het leven van Mr Jacob van Lennep'

juli 1903 werd het besluit van 1876 ingetrokken door de gemeenteraad. Reden: de verhuurde kantoren konden niet voor het trommelen beschikbaar worden gesteld. De fut was er ook een beetje uit. Zo staat in *De Tijd* van 1928 een verslag van de journalist F.B. die een van de laatste trossmeldagen op de Beurs meemaakte. 'Wellicht vermaakte de jeugdige deelnemers zich uitstekend, maar bepaald orderlijk ging het er niet toe, eigenlijk was 't een bende, een lawaai van jewelste en zo'n stofboel, dat het maar geraden was er niet te lang bij te blijven.(. .) Tijdens het kinderfeest was het eenvoudig bar.'

Getrossmeld werd er na 1903 niet meer, maar de herinnering aan de heldendaad van de weesjongen werden niet helemaal vergeten. Het toneelstuk van Van Lennep werd in 1940 nog opgevoerd en er kwam zelfs een kindermusical gebaseerd op het werk van Van Lennep. In 1909 werd in de Hollandsche Schouwburg de kindermusical opgevoerd, geschreven door O.S. van der Veen met muziek van L.A. van Tetterode.

Reinvented

Het weesjongen verhaal was aanleiding voor B. de Ridder, die zelf wees was, om de geschiedenis van het kindervermaak uit te zoeken. Het artikel verscheen in het blad *Oud Amsterdam* in 1952, precies vijftig jaar na het stoppen van de traditie. Dit jubileum heeft een aantal verenigingen aangezet dit feest opnieuw op de feestkalender te zetten. Henk van Laar hoofdredacteur van *Ons Amsterdam* en secretaris van de Gemeentelijke Commissie Heemkennis kreeg een telefoontje van burgemeester D'Ailly. 'Misschien moeten we dat maar weer eens invoeren. Ziet u daar kans toe?', vroeg hij. Van Laar wilde dat wel en organiseerde een nieuwe trossmeldag met de vele drumbands van de speeltuinverenigingen in Amsterdam. In 1956 kwamen ook de losse trossmelaars er weer bij met hun slagwerk van augurkenblikken.

Na 1965 was het weer voorbij door een verbod van burgemeester van Hall. 'Naar verluidt op verzoek van het Beursbestuur', schrijft Peter-Paul de Baar in *Ons Amsterdam* in september 1989. Op 10 september dat jaar werd er weer getrossmeld. De Beurs van Berlage had inmiddels een culturele bestemming gekregen en door medewerking van de stichting JAM (jeugdmuziek) en het Nederlands Philharmonisch Orkest kon het evenement plaatsvinden. Het heeft toen een aantal jaren stand gehouden. Toen is de subsidie gestopt en was het niet meer mogelijk het evenement met drumbands en slagwerkoptredens te organiseren. Het slagwerkconcert verdween uit de Beurs en vond onderdak in Paradiso waar elk jaar een groots slagwerkfestival wordt gehouden.

Van kermisvermaak is het beurstrommelen nu een cultureel evenement geworden. De traditie wist, door aan te haken bij nieuwe feesttradities en door gebruik te maken van nieuwe mogelijkheden, steeds weer op te leven.

De verdwijning van een kind is nog steeds actueel

Een eeuw na de gruwelmoord op Marietje Kessels

'Wat weerklinkt er nu overal
Een gruwelfeit ons heugen zal
't Was op een klein liefvallig kind
Destijds vermoord, verminkt nog vind
Heel Nederland was toen in diepe rouw
Zooiets men nooit vergeten zou.'

Paul Spapens

Boven: Het monument voor Marietje in Tilburg.
Foto: Petra Schoormans

Links: Het bijzondere grafmonument van Marietje Kessels op de begraafplaats van de Bredaseweg in Tilburg.

De meisjes Kessels, met links Marietje.

Het portret van Marietje Kessels is gevat in versieringen gemaakt van de haren van het vermoorde meisje.

Zeldzaam haarschilderij, in bezit van het Regionaal Historisch Centrum Tilburg.

Nog begin 2002 verscheen bij toneeluitgeverij Vink in Alkmaar een toneelspel in drie bedrijven van de hand van Han Steemers, een verre achterneef van de politiecommissaris onder wiens leiding destijds het onderzoek heeft gestaan. De achtenzeventigjarige ex-priester uit Mill schreef het speciaal voor amateurgezelschappen. Het is het derde toneelstuk rond de meest besproken moordzaak uit de Tilburgse geschiedenis. En die toneelstukken zijn lang niet het enige van wat met een zekere regelmaat de herinnering levend houdt aan wat de geschiedenis in is gegaan als 'De Gruwelmoord'.

Deze moord werd gepleegd op Mia (roepnaam: Marietje) Kessels, dochter van Philomena Crijns en Mathijs Kessels, oprichter en directeur van de wereldberoemde Koninklijke Nederlandsche Fabrik van Muziekinstrumenten in Tilburg. Toen in 2000 de honderdste sterfdag van Marietje Kessels werd herdacht, gebeurde dat onder meer door middel van 'herdenkingsexcursies' in het Muziekinstrumentenmakersmuseum in Tilburg. In dat museum zijn veel muziekinstrumenten, gereedschappen en andere voorwerpen te zien uit de fabriek van vader Kessels. De excursies trokken veel belangstellenden.

Een kind verdwijnt

Op woensdag 22 augustus 1900 om half elf in de morgen verliet Marietje het ouderlijk huis. Ze ging een brief posten, bij de pianolaar een les afzeggen en in de kerk van de Noordhoek een kruisweg bidden. Marietje, ruim elf jaar oud, werd door verschillende mensen gezien. Wanneer ze na een uur nog niet

thuis is, wordt moeder ongerust. Eerst gaat de kindermid zoeken. Dan trekt ze er zelf op uit. Al het personeel van de fabriek gaat zoeken. De volgende dag strekken de speurtochten zich uit over de hele stad en de omgeving, met name Goirle en Hilvarenbeek.

Weer een dag later, op vrijdag 24 augustus, wordt politiecommissaris Hermanus Caarls bij de Noordhoeksekerk aangesproken door August Mutsaers. Gedurende de week waarin de moord is gepleegd heeft hij onderhoudswerk gepleegd aan de in 1897 gebouwde en in 1975 gesloopte kerk op een steenworp afstand van het ouderlijk huis van Marietje Kessels. Volgens hem zou koster Johan van Isterdaal de dader zijn. In een trapportaal bij de zij-ingang heeft hij kleding van Marietje gevonden. Die wil hij aan de politieman laten zien. Caarls stuurt Mutsaers naar het politiebureau, neemt de koster mee naar huize Kessels en beticht hem daar van moord. In het bijzijn van vader Kessels arresteert hij Van Isterdaal. Op aanwijzingen van Mutsaers wordt het stof felijk overschot van het meisje gevonden in het verwulfsel, het gewelf van de kerk.

Gevonden in het gewelf van de kerk

Daar lag het levenloze lichaam van een kind. Verkracht en vermoord. Later voor de rechtbank deed een zekere Jacob van Heemskerk, die mee ging zoeken op het verwulfsel, verslag van wat hij had gezien: Het lijkje lag met het hoofd omlaag, de handen boven het hoofd, het linkerbeen gestrekt, het rechterbeen opgetrokken. Aan de neus was wat bloed te zien. Het lijkje was

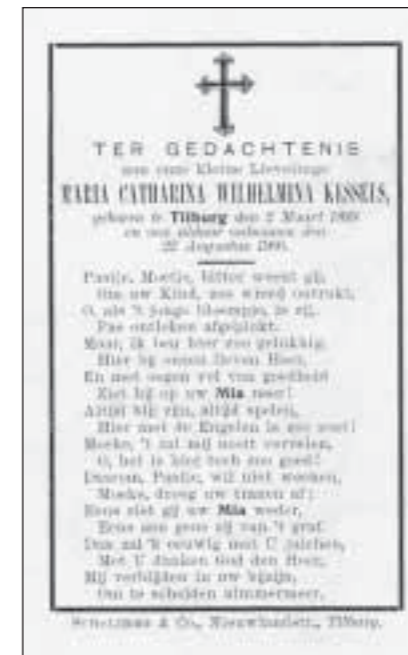
August Mutsaers

geheel ontkleed. Alleen de benen waren door zwarte kousjes bedekt. Om de hals was een wit kledingstuk gesnoerd.

Omdat een deel van de kleding van Marietje ook bij Mutsaers thuis wordt aangetroffen, wordt ook hij gearresteerd. Voor het onderzoek worden meer dan honderd getuigen gehoord. Mutsaers verdedigt zich door te stellen dat hij de kleding heeft gekregen van de koster. Die zou hem hebben gevraagd deze 'oude spullen' weg te gooien 'in de akkers'. Dat deed Mutsaers niet; hij vond het goede 'todden' voor zijn schilderswerk. Van Isterdaal ontkende elke betrokkenheid. Het technisch onderzoek leverde weinig op. Het duurt tot nieuwjaar voordat de koster uit voorarrest wordt ontslagen. Mutsaers blijft vast zitten, hij wordt aangeklaagd. Advocaat Frans Pels Rijcken uit Breda gaat hem verdedigen.

Het proces

Het proces tegen Mutsaers voor de rechtbank in Breda begint op 12 juni 1901. Al snel blijkt dat de zaak tegen de verdachte aan alle kanten rammelt. Met de talloze zogenaamde bewijzen en getuigen heeft de advocaat geen enkele moeite. Lastiger zijn de getuigenissen die tegenwoordig *character witnesses* worden genoemd. Mutsaers zou een ruig liefdesleven hebben gehad in Utrecht. Hij zou als vrouwenhater gewelddadig zijn geweest. De redentatie was, dat wie een kind vermoordde en bovendien ver-

Bidprentje voor Marietje

krachtte, een voorgeschiedenis moest hebben. Een zekere mevrouw Van Til voerde in deze trant een vreemde show op, maar Pels Rijcken ontdekte dat zij morfiniste was. Ook maakte Pels Rijcken aannemelijk dat in het alibi van de koster hiaten zaten. Op grond daarvan probeerde hij schorsing te krijgen wegens meened door de koster. Dit wordt niet toegestaan. Meerdere getuigen echter maken aannemelijk dat de koster wel degelijk in de kerk was op het moment dat Marietje verdween.

Zeer merkwaardig in dit geheel is de getuigenis van de gepensioneerde postbode Johannes Jongbloets. Die was in de kerk rond het tijdstip van de verdwijning. Hij hoorde een soort gekreun, gepreciseerd als 'een lage orgeltoon'. Bovendien zag hij iemand die in paniek was. In Breda veronderstelde hij dat het de koster geweest kon zijn. Op dit moment wordt de rol interessant van pastoor George Zinnicq Bergmann, bouwpastoor van de Noordhoeksekerk, de grootste, de fraaiste en duurste kerk van Tilburg. Hij zet een aantal getuigen, onder wie de postbode, onder druk. Onder deze druk wil de postbode niet meer stellig zijn in zijn eerdere uitspraak, dat de man die hij heeft gezien de koster was geweest.

Advocaat Pels Rijcken ontzenuwt in zijn pleidooi vrijwel alle 'bewijzen' tegen Mutsaers. Hij geeft ook een eigen versie van de gebeurtenissen. Daarbij

Pastoor Zinnicq Bergmann

noemt hij geen namen, maar suggereert hij wel dat Marietje in de kerk is verkracht en dat een helper van de dader haar later in paniek op het koor in de kerk heeft gewurgd. Bij gebrek aan bewijs wordt Mutsaers op 20 juni vrijgesproken. Omdat velen in zijn onschuld zijn blijven geloven, wordt hij feestelijk onthaald in Tilburg. In de stad is de onvrede over het onderzoek en het niet vinden van een dader zeer groot. Tijdens het hoger beroep bij het Gerechtshof in Den Bosch worden nieuwe getuigen opgeroepen. Nieuwe inzichten biedt het hoger beroep niet. Hernieuwde verzoeken van Pels Rijcken om getuigen wegens meened te vervolgen worden afgewezen. Op 26 juni 1902 komt het Hof tot dezelfde uitspraak als in Breda.

Reconstructie van de moord

De inwoners van Tilburg zijn sterk verdeeld geraakt. In de stad ontstaan twee kampen. Het ene suggereert dat Mutsaers de dader is, het andere wijst in de richting van de kerk om de dader te vinden. In de nasleep verscheen in Tilburg een aantal brochures. Maar het was Ed Schilders die zoveel jaar na dato voor het eerst heeft geprobeerd deze gruwelijke affaire in zijn boek *Moordhoek: de moord op Marietje Kessels in een katholieke kerk* te reconstrueren. De auteur, die bij zijn onderzoek werd geassisteerd door drie speurders, kwam tot de onthutsende conclusie dat pastoor Van Zinnicq Bergmann de meest

waarschijnlijke dader is. De pastoor is nooit officieel verdacht geweest. Als *Moordhoek* iets duidelijk maakt, dan is het wel dit: alle drie de personen – dus Mutsaers, koster Van Isterdaal en de pastoor – moeten weet hebben gehad van, dan wel betrokken geweest zijn bij de misdaad. Een onbekende vierde lijkt volstrekt uitgesloten.

Maar wie van de drie was de dader? De advocaat van Mutsaers geloofde in een combinatie: de pastoor als verkrachter, de koster als moordenaar. Ed Schilders geeft een andere oplossing. De pastoor zou het meisje verkracht en vermoord hebben, waarna de koster het lijkje verstopt heeft op de zoldergewelven van de kerk. In het boek komt deze reconstructie geloofwaardig over, maar om te overtuigen zijn er nog te veel vragen

overgebleven. Het boek is echter veel meer dan een poging een moord op te lossen. Aan de hand van authentieke stukken weet Schilders een bijzonder levensecht beeld van Tilburg van rond de eeuwwisseling op te roepen. 'Het woord is kindermoord', schrijft Schilders. Een eenvoudige zin met een onnavolgbare zeggingskracht.

Kindermoord is een gruweldaad

Er bestaat geen samenleving waarin kindermoord niet beschouwd wordt als de meest verachtelijke misdaad waartoe een mens zich kan verlagen. Kindermoord was het, maar bovendien werd de misdaad daar gepleegd waar een afwezigheid van iedere vorm van misdadigheid wordt verondersteld: in een kerk. En alsof deze schending van een

oer-ethiek nog niet weerzinwekkend genoeg was, was Marietje ook nog het slachtoffer geworden van een zedenmisdrif: ze was verkracht in een kerk. 'De gruweldaad was de overtreffende trap van moord', aldus Schilders. Onder de kop 'De Gruweldaad' is de rechtsgang van de kindermoord die heel Nederland schokte twee jaar lang door alle kranten op de voet gevolgd.

Uitgerekend in Tilburg kwam de moord en de context waarin deze was gepleegd zo mogelijk nog harder aan, omdat het een zeer katholieke stad was. De door de pastoor noodzakelijk geachte herwijding van de kerk (in het huis van God mag geen bloed vloeien) werd bijvoorbeeld als de zoveelste verschrikking in deze affaire ervaren. In alle kerken werd voor Marietje gebeden. Bij haar begrafenis liep de hele stad uit. Tussen bloemenkransen en boeketten werd Marietje Kessels op het kerkhof van de Bredaseweg teruggegeven aan de aarde. Daar rust ze nog steeds. Het schitterende grafmonument stelt een kind voor dat de handen in een omhelzing uitsteekt naar een ruw gebeiteld kruis. Er zijn weinigen die niet geroerd raken bij dit graf. Het monument, overigens vlakbij dat van pastoor Van Zinnicq Bergman, is bekostigd door de Tilburgse bevolking. De Tilburgers schaamden zich dat zoiets vreselijks in hun stad had kunnen plaatsvinden.

In de twee Tilburgse kranten werden lijsten bijgehouden van giften: van de weduwe H. van Hout, voor de kleine martelares: 0,50; van een vader van dertien kinderen: 0,35; van Treesje Penners, uit haar spaarpot: 1,00; moeder en dochter uit een werkmansgezin: 0,35.

Een foto uit het tijdschrift 'Wereldkroniek' van de rechtzaak. De nummers en namen spreken voor zich.

Getuigen verlaten het gerechtsgebouw in Den Bosch. De vader van Marietje is met een kruisje gemarkeerd. De foto is uit de 'Wereldkroniek'.

Opzienbarende Bekentenis

van den 18 jaren geleden Moord, op
Maria Kessels
vermoord te Tilburg, 22 Augustus 1900.

WIDE DE POGEL KIERS.

Zelfs achttien jaar na dato inspireerde de gruweldood nog tot 'moordliedjes'.

Monument

Op de 101-ste sterfdag op 22 augustus 2001 werd in een speelparkje niet ver van waar de Noordhoeksekerk heeft gestaan een monument ter herinnering aan Marietje onthuld. Het in brons gegoten monument werd ontworpen door de Tilburgse kunstenaar Guido Geelen en bestaat uit vier elementen. Daaronder een bidstoel behangen met een in plooiën omlaagvallend kleed versierd met twee aronskelken, doodsbloemen bij uitstek. Speelser is de kloekahaan die wegloopt langs een hinkelbaan. 'Voor Marietje' staat op het eerste vak van de hinkelbaan, 'Ooit zal de samenleving veilig zijn voor kinderen', staat op het laatste vak.

Een nieuw proces

Van deze en andere initiatieven trok een heropend 'proces' de meeste aandacht. Op 10 december 2000 voerde het Tilburgse theatergezelschap Drie Ons 'De Zaak Marietje Kessels' op. In deze eenmalige voorstelling was de hoofdrol weggelegd voor drie advocaten uit Tilburg en Den Bosch. Voorafgaand aan het toneelstuk bestudeerden de juristen de een jaar eerder bij toeval teruggevonden processtukken uit 1902. De twee vuistdikke mappen bevatten honderden getuigenverhooren, al of niet anonieme brieven en andere authentieke stukken die betrekking hebben op de strafzaak tegen de wegens gebrek aan bewijs vrijgesproken Mutsaers. Het meest opmerkelijk aan de opzet van het stuk was dat de eindconclusie van de drie juridisch specialisten als vonnis werd gepresenteerd. En die conclusie luidde: de pastoor blijft verdacht, August Mutsaers is terecht vrijgesproken en de koster Johan van Isterdaal is meer verdacht geworden dan destijds.

Het boek *Moordhoek; de moord op Marietje Kessels in een katholieke kerk* van Ed Schilders is nog te koop. Dit artikel is tot stand gekomen met medewerking van Ed Schilders en Jan van den Hurk.

Foto's: Regionaal Historisch Centrum Tilburg

Een mythe

Marietje Kessels werd een mythe. Nu nog kan in Tilburg van oudere mensen worden gehoord wat zij van hun grootouders, hun ouders, of van hun ooms en tantes over deze zaak hebben gehoord. Legendevorming greep om zich heen, zoals bij het verhaal dat bij Marietje een arm zou zijn afgerukt. Dit verhaal werd verteld om jonge meisjes angst in te boezemen voor vreemde mannen. In de meisjesschool van het klooster van de zusters Ursulinnen, een complex dat bijna aan de kerk van de Noordhoek grensde, werd tot in de jaren dertig dagelijks klassikaal en hardop voor Marietje gebeden. Toen bekend werd dat de kerk in 1975 gesloopt zou worden, verscheen in een plaatselijke publicatie een gedicht waarin een vrouw haar angst voor de kerk onder woorden bracht, eindigend met het verzoek:

'Nu rijd ik wekelijks viermaal voorbij. En kijk naar die kerk: 'Verboden' voor mij. Toch hoop ik van harte, voordat men gaat slopen, Dat iemand met mij die kerk door wil lopen. Ik ben bijna zestig en het klinkt misschien raar, Maar alleen in die kerk zou ik bang zijn, echt waar.'

Hedendaagse angst voor kindermoord

Dat was in 1975, maar Marietje Kessels is nog steeds niet vergeten. De legendevorming gaat door en steekt onherroepelijk

de kop op in gevallen als van de schanddaden van de Belg Dutroux of tamelijk recent nog toen in januari 2002 tijdens de verbouwing van de pastorie in het Limburgse dorp Linne onder de vloer een bot werd gevonden. Werd in dat dorp meteen een relatie gelegd met de in 1931 spoorloos verdwenen zevenjarige Bertha Evers, in Tilburg werd dit in de pers opgerakelde mysterie niet anders besproken dan in relatie tot wat er met Marietje Kessels was gebeurd. Overigens bleek dit bot onder de pastorie van een dier en stierf het gerucht dat de pastoor iets met de verdwijning van Bertha Evers te maken zou hebben gehad een stille dood.

Rond de persoon van Marietje Kessels ontstaan nog steeds nieuwe initiatieven, waarbij het mooie boek van Ed Schilders een grote stimulans is geweest. Een zeer belangrijk initiatief is het zogeheten Marietje Kesselsproject geweest. Dit weerbaarheidsproject is in 1990 ontstaan vanuit met name de vrouwenbeweging in Tilburg. Het project, gericht op de groepen zeven en acht van de basisscholen, beoogt het weerbaar maken van kinderen om te voorkomen dat zij het slachtoffer worden van machtsmisbruik of (seksueel) geweld. Het is ook gericht op het voorkomen dat kinderen zich zelf schuldig maken aan intimiderend gedrag. Het nationale project dat bestaat uit twaalf lessen kreeg en krijgt steeds meer navolging in onder meer Amsterdam, Waalwijk, Groningen, Rotterdam en Den Bosch.

1. De koster Van Isterdaal; 2. De heer Kessels; 3. De oude brievenbesteller Jonghbloets; 4 en 5. Zonen van Jonghbloets. In de getuigenbanken.

TRADITIE

TIJDSCHRIFT OVER TRADITIES EN TRENDS

Vier gevarieerde tijdschriften per jaar over de boeiende achtergronden van het dagelijks leven.

Dat is voordeliger dan losse nummers kopen en uw 'Traditie' wordt elk kwartaal thuisgestuurd.

Mis geen enkel nummer en geef u op voor een abonnement à €16 per jaar.

Ja ik neem tot wederopzegging een jaarabonnement op 'Traditie'

Naam: _____

Straat: _____

Postcode: _____

Woonplaats: _____

Telefoon: _____

Datum: _____

Handtekening: _____

Stuur deze bon naar: Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Postbus 13113, 3507 LC Utrecht, tel: 030-276 02 44, fax: 030-273 61 11.

Koken met traditie

Bij onze zeemacht is de Indische rijsttafel waarschijnlijk het populairste gerecht. Iedere week weer. Het verhaal gaat dat een Friese oud-marinekok op een Oostzeevaarder bij gebrek aan Indische ingrediënten als alternatief een 'kappesinersskûtel' samenstelde. Raasdonders met een rits lekkere hapjes eromheen.

Friese kapiteinskost

De schotel staat ook wel bekend onder de naam 'kapiteinsmiel' of 'captain's dinner'. De laatste naam is trouwens eigenlijk voorbehouden aan de maaltijd welke op luxe cruiseschepen wordt genuttigd in het bijzijn van de kapitein. Oorspronkelijk werd het gerecht bereid met gedroogde kapucijners. Die zijn echter nog maar mondjesmaat te koop, vandaar dat wij simpelweg een pot veldertjes namen.

Kappesinersskûtel

Benodigheden:

- 1 pot jonge kapucijners of malse veldertjes (uitlekgewicht 450 gram)
- 1 dunne prei
- 1 potje zoetzure augurkjes
- 1 potje zoetzure zilveruitjes
- 1 potje zoetzure bietjes
- 1 potje zoetzure paprikareepjes
- 1 potje piccalilly
- 1 blikje borrelworstjes
- 200 gram dik gesneden pekelvlees
- 250 gram ontbijtspek in plakjes
- 250 gram gehakt met kruiden
- 10 gram boter

Snijd de augurkjes in dunne plakjes. Doe deze apart in een schaalje, evenals de zilveruitjes, de plakjes biet, de paprikareepjes en de piccalilly.

Verwarm het pekelvlees in een steelpantje met warm lichtgezouten water.

Draai kleine balletjes van de gehakt en bak ze in de boter op hoog vuur bruin en knappend en houd ze warm. Giet bijna al het bakvet uit de pan en bak hierin de plakjes ontbijtspek tot ze lekker knapperig zijn.

Doe de kapucijners in een vergiet en spoel ze even onder de kraan af. Verwarm ze in 3 dl. water in een grote pan, giet ze af en serveer ze in een mooie schotel gegarneerd met smalle preiringetjes.

Plaats de schotel op tafel omringd door alle schaaljes met lekkernijen, eventueel aan te vullen met:

- 1 schaalje appelcompôte
- gebakken uiringen
- grove mosterd
- uitgebakken katenspek en
- een kannetje stroop.

Wat kunnen we erbij drinken?

Heel eenvoudig een groot glas blond schuimend bier. Wilt u toch liever een wijntje, kies dan voor een simpele Vin de Pays uit Frankrijk of een soepele Côte du Rhône.

Eet smakelijk!

Cees Tempel

In de jaren vijftig emigreerden veel Nederlanders naar Nieuw Zeeland om daar een nieuw bestaan op te bouwen. In Nederland was na de oorlog geen werk voor iedereen. Verloofde paren moesten jarenlang wachten voordat ze een huis kregen. Emigreren werd bovendien door de Nederlandse overheid gestimuleerd. Hoe beleven de mensen, die toen de grote stap genomen hebben om hun familie en land te verlaten, nu na vijftig jaar, hun Nederlandse tradities.

Rie en Gerard Lucas wonen in Brooklands Village, een dorp voor ouderen, in Mosgiel bij Dunedin. Rie moest huilen toen ze een stapel gekleurde washandjes uit Nederland kreeg. Washandjes doen haar aan Holland en haar familie denken. Bovendien is ze gewend om zich te wassen met een washandje, een product dat ze nergens op de wereld kennen.

Blij met gekleurde washandjes

Nederlandse immigranten in Nieuw Zeeland

Ineke Strouken

Ans en Jos Smeele met de molen van Brooklands Village, die Jos als herinnering aan Holland heeft gemaakt.

Immigranten kregen een boekje, waarin precies werd bijgehouden waar ze zich bevonden in Nieuw Zeeland.

Net na de Tweede Wereldoorlog was de situatie in Nederland niet rooskleurig voor jonge mensen. Een baan vinden was moeilijk. Door de oorlog hadden veel mensen hun studie moeten afbreken. Ze konden daardoor niet makkelijk de draad weer oppakken. Voor verloofde stellen was de kans op een huis minimaal. Veel stelletjes gingen daarom maar inwonen, bij ouders of bij andere kennissen. Geen ideale situatie. Zeker niet als er kinderen kwamen.

Ergens anders wat opbouwen
Die hopeloosheid stimuleerde het gevoel bij de jonge generatie dat het beter was om elders het geluk te zoe-

ken. Gerard Lucas kwam op 17 augustus 1951 vanuit Arnhem in Nieuw Zeeland aan. Nadat hij teruggekomen was uit Indonesië kon hij zijn draai in Nederland niet meer vinden. 'In het leger werd alles voor je gedaan. Terug in Nederland wilde je niet meer afhankelijk zijn van je ouders, maar je kon geen baan vinden. Door de oorlog heb ik niet kunnen studeren en na te oorlog was ik te oud om dat alsnog te gaan doen. Ik voelde me opgelaten in Nederland. En je stak elkaar ook aan. Er waren jongens meteen vanuit Indonesië geëmigreerd en daar schreef ik mee. En op een gegeven moment dacht ik: 'Het is het beste dat ik weg ga en ergens

anders probeer wat op te bouwen'. En ik kon zo naar Nieuw Zeeland vertrekken. Ik heb de reis zelf betaald en was dus vrij om in Nieuw Zeeland te gaan werken waar ik wilde. Een vriend had voor werk gezorgd en de boer waar ik zou gaan werken stond op de kade waar de boot aanmeerde al op mij te wachten.'

Werkeloosheid was ook de reden voor Baukje en Romke Blok-Kragt uit Amsterdam om in 1952 te emigreren. Romke kon als schilder niet aan werk komen, in Nieuw Zeeland kon hij meteen aan de slag. Zij konden kiezen waar ze naar toe wilden emigreren:

let Ottema-Krol bij de herinneringen aan haar man Wim, die in augustus 2001 is overleden. In het kistje wordt zijn as bewaard.

'Zuid-Afrika leek ons niets, naar Canada gingen de boeren, Australië was te populair bij Nederlandse immigranten, dus kozen we voor Nieuw Zeeland'. Binnen zes maanden was de emigratie geregeld. Het kostte honderd gulden, maar de reis was gratis en ze kregen tien pond landingsgeld om de eerste week door te komen en een tweejarig arbeidscontract.

Over drie weken ben ik weg

Nieuw Zeeland liet in die tijd geen getrouwde stellen toe. Pas in de zestiger jaren gingen de gezinnen. Ans en Jos Smeele gingen daarom, ook al waren ze verloofd, als alleenstaanden naar hun nieuwe land. Jos wilde zo ver mogelijk weg van Europa, omdat hij bang was voor een oorlog met Rusland. Ook vond hij dat het bedrijfsleven te traag vooruit ging. In Nieuw Zeeland waren betere toekomstperspectieven.

De ouders van Jos dachten dat hij een grapje maakte toen hij zei: 'Over drie weken ga ik emigreren naar Nieuw Zeeland'. Het was een grote schok voor hun. Ook de ouders van Ans vonden het verschrikkelijk dat ze gingen. Zij zijn niet meegegaan naar Schiphol om haar uit te zwaaien. Dat konden ze niet opbrengen.

Ans is in 1953 tijdens de watersnoodramp uit Nederland vertrokken. Zij vloog met een DC4, samen met zesentwintig bruidjes en vijf mannen.

Per boot of met het vliegtuig

Ook Iet Ottema-Krol vloog haar verloofde achterna. Ze had haar man in de zomer van 1951 leren kennen. 'De tweede keer dat ik met hem uit ging, vroeg hij: 'Zou je met mij willen emigreren naar Nieuw Zeeland. Ik dacht dat hij Zeeland bedoelde, want ik had nog nooit van Nieuw Zeeland gehoord. Ik was toen twintig jaar. Wim is in april 1952 vertrokken en in november 1954 ben ik per vliegtuig hem achter na gegaan. In juni 1955 zijn we getrouwd.' Wim is in augustus 2001 overleden.

Iet is met het zusje van Wim naar Nieuw Zeeland gegaan. Hij had voor beide meisjes de reis betaald, zodat zijn verloofde niet alleen hoefde te reizen. Voor Iets ouders was het verdrietig dat ze zo ver weg gingen. 'Maar Wim had ze een mooie brief geschreven en beloofde dat hij goed op mij zou passen. Als het me niet beviel, dan had hij geld gespaard om mij terug te laten gaan naar Nederland. En dat vonden ze fijn.' De vliegreis kostte tweehonderd pond,

in die tijd een heel bedrag. En duurde negen dagen en zeven nachten. De passagiers sliepen in hotels. Iet: 'Ik vond het prachtig. Ik was nog nooit weg geweest van huis en dan helemaal naar Nieuw Zeeland. Alles was nieuw en avontuurlijk.'

Maar de meeste immigranten konden een vliegreis niet betalen en gingen met de boot, bijvoorbeeld met de Zuiderkruis of de Willem Ruijs. De boottocht duurde zes weken.

Baukje en Romke zaten wel samen op de boot, maar mochten niet bij elkaar zijn. Baukje sliep met zes vrouwen in een hut. 'De pastoor waarschuwde bij de tropen dat we bepaalde gevoelens zouden krijgen, maar dat we daar niet aan toe mochten geven. Maar we wilden weleens even samen zijn. Tenslotte waren we verloofd.'

Werk in overvloed

In Nieuw Zeeland was werk genoeg en de Nederlandse immigranten paktten alles aan. Veel mannen hadden in de beginjaren twee banen. De eerste twee jaar werden de immigranten geacht te werken op de plaats die hun was toegewezen. Maar na een poosje zochten velen een meer passende betrekking. Jos Smeele begon in een wasserij, ging daarna in de haven werken en startte in 1963 een eigen wasserij. Baukje Blok kwam in een keuken terecht waar ze moest werken met twee vrouwen uit Estland, die alleen hun eigen taal spraken. Na zes maanden is ze een kantoorbaan gaan zoeken.

Gerard Lucas ging ergens op een boerderij in het midden van het Noorder eiland werken. 'De boerderij lag heel eenzaam. Allemaal heuvels en schapen. Ik moest de schapen controleren. In het begin was dat wel aardig, maar na een jaar begon ik er genoeg van te krijgen. Vooral toen ik een schaap moest slachten. Dat kon ik niet.' Gerard heeft daarna verschillende banen gehad, zoals op een boterfabriek en in een kolenmijn, totdat hij met zijn vrouw Rie, die hij in Nieuw Zeeland ontmoet had, een winkeltje begon.

Linksboven: Ans Smeele, toen ze nog Ans Wolken heette, bij aankomst op het vliegveld van Auckland. Daarnaast: Jos Smeele (helemaal rechts) en zijn personeel voor zijn wasserij in Damaru.

Links: Veel immigranten vertrokken per boot naar Nieuw Zeeland. Hier de Zuiderkruis.

Hieronder: Wim Ottema en Iet Krol trouwden in juni 1955 in Nieuw Zeeland. Zij zijn altijd gelukkig geweest in hun nieuwe land.

Baukje en Romke Blok-Kragt in hun huis dat herinnert aan Holland: Delfts Blauw, Makkumer aardewerk, Friese klok en natuurlijk een molen.

Rie en Gerard Lucas zijn een winkeltje begonnen, waarin ze allebei werkten. De winkel was open van zeven uur 's ochtends tot tien uur 's avonds, zeven dagen in de week. Daarnaast verkochten ze sandwiches voor het personeel van het nabijgelegen ziekenhuis. Dat liep goed. Ze hebben er goed geld mee verdiend, maar het was zwaar werk. Vooral toen Rie zwanger was. Ze werd doodmisselijk van de kerrylucht. In de winkel kwamen zowel Kiwi's als immigranten. Rie: 'Dat vond ik wel eng. Ineens moest ik de hele dag Engels praten.'

In het begin moet je alles vertalen

Veel Nederlandse immigranten waren in het begin nauwelijks de taal meester. Iet Ottema: 'We spraken geen woord Engels. Daar hebben we zoveel schik om gehad. Ik kon alleen maar 'yes' en 'no' zeggen en zei dat ook nog vaak op het verkeerde tijdstip. Ik ben begonnen in een ziekenhuis en van de patiënten leerde ik de woorden. Dan hielden ze een vork op en dan moest ik zeggen 'fork' of lepel 'spoon'. En zo heb ik langzaam mijn woordjes geleerd.'

Ans en Jos Smeele spraken allebei MULO Engels. Ans had ook Engelse handelscorrespondentie gehad. Maar toch. 'Je dacht niet in het Engels, dus moest je alles vertalen. In het begin was ik daar 's avonds echt moe van. Dan was het heerlijk om thuis weer gewoon Hollands te praten.' Ans had een broer die ook in Nieuw Zeeland woonde en getrouwd was met een Nieuw Zeelandse vrouw. Als ze weleens Nederlands tegen elkaar praatten, vond de vrouw van Ans broer dat niet prettig: 'Jullie moeten Engels praten'.

De Nieuw Zeelanders werden wantrouwig als er Nederlands gesproken werd.

Rie Lucas had eigenlijk naar Curaçao willen gaan voor een paar jaar. Maar toen ze hoorde dat haar zusje, die naar Nieuw Zeeland was verhuisd heimwee had, veranderde ze haar plannen. In februari 1956 kwam ze in Nieuw Zeeland aan. Daar bleek echter dat ze in een ziekenhuis in Wellington was geplaatst, terwijl haar zusje enkele honderden kilometers verderop in Dunedin werkte. Nu konden ze nog niet bij elkaar zijn.

Als arbeider meer kansen

Riet Mulder uit Enschede is in 1952 met haar verloofde naar Nieuw Zeeland gekomen. Op haar zeventiende jaar verloor zij haar moeder en moest ze de zorg van het gezin op zich nemen. Vader liet alles aan haar over. 'Het was een verlichting voor mij om vrij te zijn, om te kunnen doen wat ik zelf wilde.' Ze heeft nooit spijt gehad dat ze gegaan is.

'Het is een fijn land hier. Zo vrij. Niet zo bekrompen als in Nederland. Hier kun je veel meer dingen doen. Als arbeider had je in Nederland niet zoveel kansen. Bijvoorbeeld om ergens lid van te worden of om de kinderen te laten leren. Hier kun je alles doen. Er zijn geen beperkingen. Nederland was een echte standenmaatschappij, vooral in Enschede met die textielarbeiders. Als arbeider had je in Nieuw Zeeland veel meer kansen. Er zijn hier wel rijke mensen, maar ze zijn niet zo snobistisch. Toen ik klein was, was de schoolmeester heel wat en de dokter. Daar keek je erg tegen op. Hier woont de dokter gewoon naast je en spreek je elkaar gewoon aan met de voornaam.'

Nederlanders werken hard

De Nederlandse standenmaatschappij was in het begin nog een beetje zichtbaar in Nieuw Zeeland. Volgens Ans en Jos Smeele hadden kinderen van middenstanders en arbeiders ieder hun eigen vriendenkring. De eerste jaren waren Ans en Jos dik bevriend met een stel Nederlandse kennissen. 'Iedereen was aan het sparen en wilde een eigen huis bouwen op eigen grond. Iedereen wilde vooruit. Ze wilden allemaal voor zichzelf beginnen.'

Jos: 'De Kiwi's (mensen geboren in Nieuw Zeeland) en Maori's (de oorspronkelijke bevolking) werkten verschrikkelijk langzaam. Ik kon het werk van twee Kiwi's aan. Omdat de Nederlanders zo hard werkten, moesten de Kiwi's ook harder gaan werken en dat vonden ze niet fijn. Ze zeiden dan: 'Ga toch zitten en neem een sigaret'.'

Alle Nederlanders in Nieuw Zeeland komen met het verhaal dat hun arbeids-ethos weleens irritatie gaf bij de Nieuw Zeelanders. Romke Blok: 'De Nieuw Zeelanders voelden zich bedreigd. De Nederlanders zijn werkpaarden en zij waren bang dat wij het werk van hun zouden overnemen. Toen mijn baas me prees, kwamen de collega's naar mij toe en zeiden: 'Probeer jij je in te praten bij de baas? Je moet met ons werken en niet met de baas.' Ze vonden dat je niet zo hard moest werken. Hollanders nemen ook graag verantwoordelijkheid op zich, maar de Nieuw Zeelanders vonden het niet fijn als een Hollander boven hun stond.' Romke deed zijn werk goed en dat zette kwaad bloed. 'Je plast bij de baas in zijn zak', zeiden ze dan.

Fem en Henk Kettink eten het liefst op zijn Hollands: gekookte aardappeltjes, rode kool, gebraden vlees met een beetje jus. Henk verbouwt de groenten die hij in Nieuw Zeeland niet kan krijgen zelf.

Ze dachten dan dat het over hun ging. Dat er geroddeld werd. Je werd er op aangekeken als je als Hollanders in het openbaar, bijvoorbeeld op straat of in de bus, Nederlands onder elkaar sprak. Dus werd het Nederlands een taal voor thuis.

Je moederstaal verleer je niet

Maar alle immigranten en soms ook hun kinderen spreken nog goed Nederlands. Iet Ottema: 'Hoewel ik de laatste jaren steeds meer Engels praat, verleer je je eigen taal niet. De Hollandse taal – en eigenlijk het Fries – is mijn moedertaal. Ik denk dat wij heel ouderwets Hollands praten. Er zijn nu zoveel gezegden die wij niet meer kennen. Als ik brieven van nichtjes krijg, denk ik 'wat zitten daar veel spelfouten in', maar dat zijn geen fouten. Dat is de taal die veranderd is.'

'Wij spreken toch weer anders dan tegenwoordig in Holland', denkt Gerard Lucas, 'Je hoort uit Nederland woorden en gezegden die je niet kent. Maar het komt ook voor dat je een woord heel lang niet gehoord hebt, omdat niemand het hier gebruikt. Als je wat ouder wordt, weet je soms ineens een Engels woord niet meer, terwijl je het Nederlandse woord nog wel kent.' Hij vertelt over een Nederlandse vrouw die toen ze ging dementeren haar hele kennis van het Engels verloor, maar nog wel goed Nederlands sprak.

Riet Mulder spreekt nog vloeiend Twents. Zij en haar man spraken thuis altijd Nederlands en vooral dialect. 'Er wonen veel mensen uit Enschede in Dunedin. Zelfs mensen uit dezelfde straat als waar ik woonde. We hebben altijd contact met elkaar gehouden. En dan praatten we dialect. Alleen de laatste jaren zijn wij steeds meer Engels gaan praten.' Riet komt ook nog gere-

geld in de Hollandse club, waar ze 's ochtends koffie gaat drinken.

Oliebollen met sucade

'Op zijn Hollands' eten is een traditie die lang blijft hangen. Fem en Henk Kettink uit Twello kwamen met vier kinderen in 1961 naar Nieuw Zeeland. Fem kookt nog steeds zoals ze dat van haar moeder heeft geleerd. Dat vindt Henk nog altijd het lekkerst. Gekookte aardappeltjes, rode kool met appelmoes, stukje vlees en lekkere jus. Het mag ook bruine bonen met uien zijn of hachee, snert of hutspot. Hij houdt als oud Indiëganger ook van nassie op de Hollandse manier, dus met Nederlandse nassiekruiden klaargemaakt.

Ze hebben een groententuin waarin ze Nederlandse groenten verbouwen: witlof (in een emmer), boerenkool, andijvie, slabonen. 'Het verschil zit vooral in de manier waarop het klaargemaakt wordt. Nieuw Zeelanders eten de groenten zo uit het water. Maken geen sausjes en snijden de spinazie niet fijn. Wij maken de groenten wat smakelijker. Kiwi's roosteren het vlees in de oven en wij houden er van om het vlees te braden of lekker te laten sudderen.'

Fem bakt nog elk jaar met oud en nieuw oliebollen met echte sucade uit Holland. De oliebollen gaan in de vriezer en als zij op bezoek gaat bij Nederlandse vrienden dan neemt ze er een paar mee.

Maag gekookt met uien en honing

In de New World supermarket is nu een hele afdeling Nederlandse producten. Je

kunt er koffie, Deventer koek, drop, laurierdrop, (ingevroren) haring, cocosmacronen, kano's, gevulde koeken, speculaas, hagelslag, augurken, nassiekruiden, jus tabletten en aromazout, knakworstjes etcetera kopen. Maar in het begin was er niets. Een Nederlandse vrouw is toen begonnen om vanaf huis te verkopen. Ze adverteerde in het Hollandse blaadje. De ene week had ze drop, de andere week Maggi of Buisman.

Koffie hebben ze in de beginjaren erg gemist. 'Op een gegeven moment was er Nescafé en dat vonden we al zo lekker.' Gerard weet nog, dat hij op de boerderij waar hij het eerste jaar werkte, ook 's morgens van die lappen schapevlees kreeg. 'Ze eten hier veel meer vlees. Toen we hier pas kwamen, waren de slaggers echte vleeshouwers. Hakten een beest in stukken en de rest moest je thuis doen. Ze eten ook maag, gekookt in uien en honing en blackpudding, een soort leverworst met bloed. Maar als wij vertellen dat wij in Nederland paard eten, dan vinden ze dat verschrikkelijk. Paardevlees is hier taboe, want de Nieuw Zeelanders zijn dol op paardenraces.'

'Een lekkere kippe- of groentensoep met ballen moet je Nieuw Zeelanders niet voorzetten. Ze eten de ballen niet op, maar leggen die op de rand van hun bord. Terwijl wij niet gewend waren om sla op brood te doen en om gekookte maïs te eten. Dat vonden wij kippenvoer.' Rie maakte voor de kinderen boterhammen klaar met een speculaasje er tussen. 'Dat waren wij gewend in Nederland. Dus deden we dat bij onze

In de New World Supermarket zijn heel veel producten uit Nederland te koop.

Rechts: Kerstmis bij Rie en Gerard Lucas. Kerstmis valt altijd in de zomer en heeft niet de kerstsfeer als in Nederland.

kinderen ook. Totdat ze zeiden: 'Mama dat moet je maar niet meer doen, want wij worden uitgelachen. Een koekje op brood.'

Beschuit met muisjes uit Nederland

Een groot verschil met Nederland was dat je niet thuis kon bevallen. Rie Lucas: 'Wat ik ook heel erg vond, was dat de man niet bij de bevalling mocht zijn. Alle vrouwen gingen naar het ziekenhuis en de bevalling werd gedaan door een dokter met een vroedvrouw of verpleegster. Je moest ook bevallen op je rug met je benen in beugels. Verschrikkelijk. Je kreeg wel een kapje op om de pijn te verdoven. Daarom kon je je het niet meer goed herinneren als je bij kwam. Bij de geboorte van onze tweede zoon was de zuster vergeten om mijn man te verwittigen. Toen hij tijdens bezoeken kwam, dacht hij dat de bevalling nog moest beginnen. Zo weinig gevoel hadden ze hier voor de rol van de man.'

Ans Smeele had haar babyuitzet in Nederland besteld. Ook de luierman en de bekleding van het wiegje kwamen uit Nederland. In Nieuw Zeeland maakten ze niet zo'n werk van de babykamer. De babykleertjes waren ook niet zo mooi. Familie uit Nederland stuurde de ingrediënten voor beschuit met muisjes, zodat ze die Hollandse traditie in ere konden houden. Ans moest tien dagen in het ziekenhuis blijven. Daarna kwam een verpleegster elke week de baby wegen.

De band met Nederland blijft

De meeste immigranten zijn een paar keer terug naar Nederland geweest. Iet Ottema is vijf keer terug geweest, Riet Mulder vier keer. Ans Smeele is zes weken alleen naar Nederland gegaan om haar moeder te verzorgen. Haar moeder heeft ook drie maanden in Nieuw Zeeland geloged. Patrick, hun zoon, kent nu nog versjes die hij toen van oma heeft geleerd.

Baukje en Romke Blok hebben terug willen gaan naar Nederland. Baukje: 'Als je terug kijkt, was het heel moeilijk. Als je jong bent zie je de moeilijkheden niet, maar nu denk ik: 'waarom deden we het eigenlijk'. Ik heb vaak heimwee, maar ik ben ook familieziek. Ik denk dat familieziek nog erger is dan heimwee. Ik kan niet zeggen dat ik ongelukkig ben, maar als we geweten hadden hoe Nederland zou gaan veranderen, dan waren we nooit weg gegaan. En toen we in 1986 terug wilden, was het eigenlijk te laat. Er waren toen geen sociale voorzieningen voor ons, dus moesten we genoeg geld hebben om van te leven. En Nederland is een verschrikkelijk duur land. Voor ons huis hier, koop je geen huis in Nederland.'

Ook Rie en Gerard Lucas wilden terug. 'Wij voelden 'hier horen we niet'. De mannen zaten altijd in de pub te drinken en bij een feestje zaten de mannen in de ene hoek en de vrouwen in de andere. Samen als man en vrouw

gearmd over straat lopen, kon niet. Toen we hier pas waren, was het een beetje armoedig. In de winkels lagen weinig artikelen. Bij de slager lag zaagsel op de grond en vlogen dikke vliegen. Op zondag was er niets te doen, alleen maar paardenraces. Op een terrasje zitten was er niet bij, je kon alleen naar de pub of naar een milkbar.'

In 1963 zijn ze teruggegaan naar Nederland. Maar de kinderen kregen heimwee. Ze waren de drukte niet gewend. De vele mensen, het drukke verkeer, het lawaai. Nederlanders zijn drukdoenerig en praten hard. Op school in Nieuw Zeeland waren ze gewoon om netjes in de rij te staan; op de Nederlandse scholen is het dringen geblazen. De mentaliteit in Nederland is ook anders. Gerard kreeg een baan als portier. Toen een collega vroeg: 'Hoe oud ben je nu? Veertig jaar. Mooi, dan kun je nog net vijftig dienstjaren maken en heb je een mooi pensioen.', kreeg Gerard het benauwd: 'Moet ik nog vijftig jaar in dit hokje zitten?' Hij dacht: 'Wat is er mis met mij. Ik ben hier niet happy en ik ben daar niet happy.' Na anderhalf jaar Nederland is de familie Lucas weer terug gegaan naar Nieuw Zeeland.

Heimwee

Rie heeft meer heimwee gehad dan Gerard. 'Heimwee komt met vlagen. Het kan door een liedje zijn of een geur die je aan vroeger doet denken. Maar vooral

met Kerstmis verlang ik naar Nederland. Dan is het hier snikheet. Ik mis dan de kerstsfeer en de gezelligheid met familie. Er is hier geen kerstnacht. Ze doen wel kaarsjes aan, maar omdat het zomer is, heeft dat ook geen effect. Ze hangen ballonnen en kerstmannetjes in de boom en ze zetten een hoed op van crepepapier. Je krijgt hier snoepjes, waar je allebei aan een kant aan moet trekken en dan komt er een cadeautje uit. Ze hebben wel een kerstdiner met kalkoen en plumpudding. Maar de meeste mensen staan op de camping of houden een barbecue op het strand.'

Je kunt je cultuur niet doorgeven en dat speelt ook een rol bij heimwee. Rie: 'Mijn oudste zoon heb ik nog wel Hollandse sprookjes voorgelezen, maar bij de andere kinderen kwam het er niet van. Met mijn kleinkinderen wil ik toch zo graag Hollandse liedjes zingen, maar dat begrijpen ze niet en dan zing je ze maar niet. Het zijn de liedjes van ons vroeger, uit: *Kun je nog zingen, zing dan mee*. Of verhalen als *Kruimeltje*, *Afkes tiental* en *Dik Trom*. Mijn vriendinnen lezen de boeken van *Betje Boerhave*, maar mijn kinderen niet. Toen de kinderen klein waren, vierden we Sinterklaas. Maar als niemand dat doet, willen de kinderen ook niet meer. Ze willen niet anders zijn dan hun vriendjes.'

Ans en Jos Smeele hebben Sinterklaas gevierd tot dat de kinderen teenagers

werden en niet meer wilden. Compleet met pakjesavond, surprises en strooien. Jos: 'Als de pepernoten tenminste op tijd uit Nederland kwamen.' De familie stuurde uit Nederland speciale pakketten van Albert Heijn voor emigranten met chocoladeletters, suikerbeestjes, borstplaat, pepernoten en marsepein. Ans bakt nog steeds gevulde speculaas, kerstkrans en oliebolletjes.

Hollandse huizen

Iet Ottema-Krol heeft geen heimwee gehad. 'Veel mensen zijn in hun hart Nederlander gebleven. Wij zijn echt deel uit gaan maken van dit land. Onze kinderen zijn echte Kiwi's, maar hebben tegelijkertijd iets Hollands in zich. Ik denk dat wij goede immigranten zijn geweest.' Toch heeft Iet haar huis op de Hollandse manier ingericht. Een Hollandse klok, veel kleedjes, lampjes en schilderijtjes. 'Wij hebben veel dingen meegenomen uit Nederland. En onze dochters hebben weer veel spullen van ons in huis. De Nieuw Zeelanders kleden hun huis niet zo aan. Zij leven meer buiten. Vroeger hadden ze van die zwarte blinden voor de ramen en helemaal geen planten op de vensterbank. Wij houden de gordijnen juist open.'

Iet: 'De Nieuw Zeelander is ook erg privé. Ik heb een vriendin waar ik al jaren mee om ga. Toch zijn er dingen waar ze nooit over praat. Nederlanders gooien er alles uit. Wij praten overal over en wij zeggen de dingen recht uit.

Daar moeten ze erg aan wennen. Vaak zie je hen kijken van 'nou, nou'. Wij zeggen wat wij denken en dat zijn zij niet gewend.'

Ans Smeele: 'In Nieuw Zeeland kussen de mensen elkaar niet en zeker niet drie keer zoals in Nederland gebeurt. Hier drukken mensen elkaar ook niet de hand. Toch is voorstellen heel belangrijk. Maar je wacht tot iemand je voorstelt. Je gaat niet zelf op iemand af. Als je met iemand in de stad bent en je komt een bekende tegen, dan hoor je de mensen aan elkaar voor te stellen, anders ben je onbeleefd. Je geeft elkaar dan geen hand, maar zegt 'How do you do'. De laatste jaren komt het wat meer in gebruik dat vrienden elkaar een 'hug' geven. De armen even om elkaar slaan als ze elkaar ontmoeten.'

Het gevoel uit je jeugd

Als Rie Lucas vanuit het vliegtuig Nederland weer ziet, is dat een emotioneel moment. 'Het is heel moeilijk om zonder tranen uit te leggen wat je dan voelt. Dan gaat er iets door je heen wat je niet kunt verklaren. Dan word je heel stil en krijg je tranen in je ogen. De wegen, de huisjes, de autootjes, de boerderijen met vee, de bossen. Eigenlijk alles. Het ontroert je. Dit is mijn land. Absoluut.' Als ze terug komt in Nieuw Zeeland heeft ze dát gevoel niet. 'Het is een ander gevoel. Een slootje met riet er langs, waar je vroeger als kind overheen gesprongen hebt. De luchten. Het geluid van koeien, de geur van koeiemest. Het past bij je. Je verlangt naar je jeugd en naar Holland zoals je dat als kind kende.'

Gerard vult aan: 'Je bent altijd in tweestrijd. Je weet nooit of je hier of daar thuishoort. Ben je hier dan wil je daar zijn. Ben je daar dan wil je hier zijn. Immigranten zijn een volk op zichzelf. Het zijn geen Hollanders meer, maar het zijn ook geen echte Nieuw Zeelanders geworden. Maar misschien is ons leven er wel interessanter door geweest.'

Foto's: Ineke Strouken

Kwestie(s) van tijd

Jaarstijlen

Over de hele wereld wordt door mensen in de nacht van 31 december op 1 januari de overgang van het oude naar het nieuwe jaar gevierd. Daarnaast vierten mensen die andere kalenders en jaartellingen hanteren het begin van een nieuw jaar op verschillende andere tijdstippen. Die verscheidenheid in dagen waarop men het nieuwe kalenderjaar laat beginnen is niet iets van deze tijd. Dat mensen het begin van een jaar op verschillende tijden vierten, heeft ook in Europa betrekkelijk lang bestaan.

Charlotte Broer

Wanneer het gaat over de verschillende data waarop het begin van een nieuw jaar geacht wordt te beginnen, spreken we van jaarstijlen. De datum van 1 januari, waarop we in het westen gewend zijn het nieuwe jaar te laten beginnen, was ook het begin van het jaar in de Romeinse kalender, die in 46 vóór Christus door Julius Caesar werd ingevoerd en naar hem de Juliaanse is genoemd.

1 maart als jaarbegin

Vóór die tijd hanteerden de Romeinen een andere jaarstijl, waarbij 1 maart als begin van het jaar gold. Aan deze oude jaarstijl herinnert nog de huidige naamgeving van bepaalde maanden van het jaar. Uitgaande van maart als eerste maand van het jaar is september (waarin het woord 'septem' = zeven) de zevende maand, oktober ('octo' = acht) de achtste, november ('novem' = negen) de negende en december ('decem' = tien) de tiende. De maand juli (die pas na de dood van Julius Caesar in 44 voor Chr. naar hem werd vernoemd) heette oorspronkelijk quintilis ('quintus' = vijf) of vijfde maand; augustus, in 9 na Christus zo genoemd naar keizer Augustus, heette daarvoor sextilis ('sex' = zes), de zesde maand.

De verandering van jaarstijl met de Juliaanse kalenderhervorming, waarbij 1 januari het begin van het kalenderjaar werd, liet de benamingen van de

genoemde maanden naar een rangnummer onverlet, al werd september nu de negende maand, oktober de tiende, enzovoort.

Jaardagstijl of nieuwjaarstijl: 1 januari

De christelijke kerk heeft belangrijke elementen uit de Juliaanse kalender overgenomen, zoals de berekening van het zonnejaar en de indeling van het jaar in twaalf maanden van ongelijke lengte. Met de datum van 1 januari als begin van het jaar, maar in oorsprong ook een heidens feest, heeft diezelfde kerk aanvankelijk grote moeite gehad. Het verzet ertegen heeft ze echter opgegeven toen men in de zesde eeuw op deze datum de besnijdenis van Jezus (de 'circumcisio Domini') als kerkelijke feestdag is gaan vieren. Het is een aardig voorbeeld van hoe de kerk, wanneer een heidens gebruik niet viel uit te bannen, het in een verchristelijkte vorm heeft trachten te incorporeren.

Toch is 1 januari als begin van het jaar daarna in kerkelijke kring, maar ook officieel van overheidswege, geenszins de enige jaarstijl geweest. Wel is deze datum in het algemeen bij de gewone bevolking in de steden het moment van de jaarwisseling geweest. Daarom heette deze jaarstijl ook wel de 'stilus communis' ('naar het gemeen schrijven'), de gewone stijl, die in het dagelijks leven van gewone mensen dus gehanteerd

werd naast een andere, officiële, van overheidswege gebruikte stijl, zoals bijvoorbeeld de paasstijl, de boodschapsstijl of de kerststijl.

Boodschapsstijl: 25 april

Een in de Middeleeuwen veel gehanteerde jaarstijl was de boodschapsstijl, waarbij men het nieuwe jaar liet beginnen op 25 april, het feest van Maria Boodschap. Dit is de dag waarop gevierd wordt hoe een engel aan Maria de geboorte van Christus heeft aangekondigd. Het gebruik om op deze datum het nieuwe jaar te laten beginnen vond vooral sinds het begin van de elfde eeuw ingang. Ze hield verband met de in die tijd sterk opkomende verering voor Maria en werd vooral gepropageerd en verbreid door kloosterlingen. Zo werd deze stijl door Cisterciënzer monniken naar onder meer Engeland overgebracht, waar hij – samen met de Juliaanse kalender – tot 1752 is gebruikt.

Overigens bestonden er voor wat betreft deze stijl verschillende gebruiken. Min of meer consequent was dat men het jaar liet beginnen op de 25 maart voorafgaand aan 1 januari (of eigenlijk 25 december) als begin van het jaar, dus negen maanden vóór 25 december als geboortedatum van Christus. Anderen lieten echter het jaar eenvoudigweg beginnen op 25 maart die volgde op 1 januari als begin van het jaar. Beide

gebruiken werden wel naast elkaar gehanteerd (bijvoorbeeld in Italië in de elfde eeuw) en konden dus een verschil van een heel jaar in de jaartelling opleveren!

Paasstijl

Een in de Middeleeuwen zeer veel gebruikte, maar tegelijk ook nogal gecompliceerde jaarstijl vormt de paasstijl, waarbij men het nieuwe jaar laat beginnen met de in de kalender wisselende datum van Pasen.

Het paasfeest is het belangrijkste feest voor de christenen, die daarbij Christus' opstanding uit de dood herdenken en vieren. De datum van dit christelijke paasfeest is wel ontleend aan het Joodse paasfeest of Pesach, maar wordt op een andere manier berekend. Na lange discussies en controverses over de juiste manier van berekenen van de paasdatum werd uiteindelijk (in de negende eeuw) bepaald dat Pasen gevierd moest worden op de zondag volgend op de eerst volle lentemaan, die op zijn vroegst op 21 maart viel. De vroegst mogelijke paasdatum was dus 22 maart, de laatst mogelijke 25 april. Pasen, waarvan de datum dus per jaar wisselt, kan dus op 35 verschillende data vallen.

Wanneer men nu de jaarwisseling met Pasen laat plaatsvinden, betekent dit dat opeenvolgende paasjaren nooit even lang zijn. In het geval van een vroeg paasfeest op bijvoorbeeld 25 maart, gevolgd door een laat op 20 april, is het jaar langer dan 365/366 dagen en kent het bovendien data die twee keer in een kalenderjaar voorkomen: 25 maart tot en met 19 april. Bij een laat paasfeest, gevolgd door een eerder dan de gebruikelijke 365/366 dagen en ontbreken er bovendien bepaalde data. Zekerheid over welke dag dan precies bedoeld is, is er in dat geval alleen wanneer hierbij vermeld is 'vóór of na pasen'.

De paasstijl is al met al een niet altijd even gemakkelijk te hanteren stijl.

Kalenderblad-zijde uit het Sacramentsboek van de abdij van Fulda (tiende eeuw). Per maand worden de seizoen-gebonden activiteiten afgebeeld.

Populair is ze echter wel geweest, vooral vanaf de twaalfde eeuw, ook in de Nederlanden, maar wel steeds naast andere stijlen, zoals de kerststijl en – onder gewone mensen in de dagelijkse omgang – de jaardag (= 1 januari) - stijl.

Kerststijl (25 december)

Op een gegeven moment is men naast de opstanding van Christus uit de dood – feitelijk de kern van het christelijk geloof en met het paasfeest herdacht – ook diens geboorte belangrijk gaan vinden en nadrukkelijker gaan vieren. In de vroege Middeleeuwen ontstond daarmee geleidelijk dan ook het gebruik om het nieuwe jaar te laten beginnen bij de datum van het kerstfeest, 25 december (voorafgaand aan 1 januari als begin van het jaar). Tot in de elfde eeuw was het in Engeland en Ierland de gebruikelijke stijl. Op het continent werd ze in het Karolingische rijk algemeen gebruikt. Na het uiteenvallen van dit rijk, gingen verschillende gebieden over tot andere stijlen. In bijvoorbeeld Frankrijk al vroeg tot de paasstijl, terwijl in de Duitse gebieden

– met verschillen per regio en zelfs naar plaats – de kerststijl gehandhaafd bleef.

In wat nu Nederland is – en in de Middeleeuwen officieel tot het Heilig Roomse of Duitse rijk behoorde – bestonden aanmerkelijke verschillen. Vanaf de twaalfde eeuw verspreidde zich vanuit het zuiden (Frankrijk) de paasstijl naar bijvoorbeeld het graafschap Holland, maar ook naar het Sticht Utrecht. Dat laatste gebied keerde echter in de veertiende eeuw terug naar de kerststijl.

Opgemerkt is al dat het bij de meeste van deze stijlen – boodschapsstijl, paasstijl en kerststijl – ging om officiële, door de overheid, in kanselarijen en administraties gehanteerde jaarstijlen, terwijl de jaardag- of 1 januari-stijl gold als de meer algemene, door gewone mensen in de dagelijkse omgang gebruikte stijl, de 'stilus communis'. In de loop van de zestiende eeuw wordt deze jaardagstijl ten slotte ook gebruikelijk in de meer officiële stukken van de verschillende overheden en dat is ze tot op de dag van vandaag nog.

Gedane Zaken

De twintigste eeuw in 32 portretten

Harry Gras en Anja Schuring (red.)

Gedane zaken opent met het verhaal van de oudste en eindigt met dat van de jongste. Zo wordt de lezer telkens een stukje verder in de tijd meegevoerd. De oudste geïnterviewde, de nu 111-jarige Henny van Andel-Schipper, is sinds februari 2001 de oudste Nederlander. Bijna een eeuw geleden, in 1910 kreeg zij een aanstelling als handwerkjuffrouw.

Bij deze bundel hoort een CD waarop negen geïnterviewden zelf aan het woord komen. Het luisteren naar deze ontroerende, humoristische en boeiende fragmenten voegt een nieuwe dimensie toe aan het lezen van de bundel. U hoort hen als het ware het verhaal vertellen. Samen vormen boek en CD een uniek historisch document.

Gedane Zaken is een rijk geïllustreerd, fraai vormgegeven, gebonden boek en telt 144 bladzijden. U kunt Gedane Zaken (ISBN 90-76535-02-7) via de boekhandel of rechtstreeks bestellen bij uitgeverij Endymion, Oranjestraat 29, 9401 KS Assen (tel. 0592-315183). Het boek met CD kost € 22,67.

Gedane zaken is de persoonlijke getuigenis van 32 senioren over hun leven en over het beroep waarmee zij de kost hebben verdiend: van bakker tot boer, van veenarbeider tot notaris, van snikkevaarder tot vroedvrouw, van molenmaker tot burgemeester en van dienstbode tot onderwijzer. Hun verhalen zijn universeel en samen vormen ze een doorsnee van de twintigste-eeuwse samenleving en dan met name van de plattelandssamenleving.

Herinneringen

Een dienstmeid

Anja Schuring en Harry Gras

Tot in de jaren vijftig van de twintigste eeuw gingen tal van meisjes 'uit den arbeidende stand' na de lagere school in betrekking als hulp in de huishouding, of zoals men toen zei, 'in een dienstje'.

Voor Johanna Henderika Stel brak dit moment aan in 1939.

Als meisje van dertien jaar begon ze toen bij een gezin met zeven kinderen.

Jo Stel (midden) voor de winkel van bakker Klaas van der Laan, met links van haar mevrouw Boukje van der Laan en rechts zoon Berend (omstreeks 1941)
Foto: collectie J.H. Stel, Assen

Je wist niet beter

Johanna Henderika – Jo – Stel werd geboren op 9 november 1925 te Bovensmilde, in de toenmalige gemeente Smilde. Ze was het zevende van in totaal elf kinderen, acht meisjes en drie jongens. Haar vader werkte als los arbeider bij de boer en buiten het seizoen in de werkverschaffing. Moeder werkte mee om het inkomen aan te vullen, meestal met seizoenarbeid als aard-appels krabben of bieten trekken. 'We hadden het wel arm, maor as mien ouders zaoterdags boodschappen deden in Assen, dan namen ze steevast pinda's en frou-frou's met. Dat was gewoon feest.' Toch waren Jo's ouders spaarzaam. 'Mien vader zier altied: aj veertig gulden verdienen, dan hej maor f 37,50, want ie moet altied sparen veur de kwaoie dag. Dat heb ik zölf ok altied daon en ik heb er ok nooit gien spiet van had.'

Eerst mevrouw een kopje thee op bed

Jo ging naar de lagere school in Bovensmilde. Ze verzuimde echter heel wat keren de lessen, omdat ze moest meehelpen met aardappelrooien of thuis op een van de kleinere kinderen paste. Niet lang nadat Jo van school kwam, kreeg ze in Bovensmilde haar eerste betrekking bij een gezin met zeven kinderen. Ze verdiende er f 1,25 in de week. Om zeven uur 's morgens belde ze aan en dan werd de deur opengegaan door de man, nog in zijn lange onderbroek. Jo's eerste taak was om de vrouw een kopje thee op bed te brengen. Daarna hielp ze de grotere kinderen naar school en kookte ze pap voor de kleintjes. Vervolgens deed ze het schoonmaakwerk. Jo had er een zware

dobber aan, ook al omdat ze niet erg goed met haar bazin kon opschieten. 'Ze mopperde altied.' Bovendien had ze nooit een vrije dag, zelfs niet op zondag, want 'de dominee hef zundags ok wark'. Jo's moeder had wel in de gaten dat ze het niet kon bolwerken en haalde haar daar in mei 1940 weg.

Kort daarna werd ze voor dag en nacht uitbesteed bij bakker Van der Laan 'op Kloosterveen', aan de Drentse Hoofdvaart in Assen. Hier deed Jo het gewone huishoudelijke werk en hielp ze, als het druk was, mee in de winkel. Na twee jaar ging Jo weg bij Van der Laan, omdat het reizen en dus de bezoeken aan haar ouders op haar vrije dag in de oorlogsjaren steeds moeilijker werd.

Ontbijt met pannenkoeken

In 1942 kwam ze in huis bij boer Van der Bult in Bovensmilde. 'Die betrekking omvatte heel veel: het gewone huishoudelijke wark, maar ok het wark van de boer, bijveurbeeld helpen heuen, garven binden, helpen as een koe mus kalven en heui stouwen op de zolder.' Het gezin Van der Bult bestond uit de boer, de boerin, drie zonen en een invalide dochter. Jo stond nu elke morgen om half vijf op. Dan zette ze koffie en bakte pannenkoeken. Tegen zes uur hadden de vier mannen de beesten gevoerd en werd er gezamenlijk ontbeten. Daarna gingen de mannen melken en ging Jo brood smeren, soms met de overgebleven pannenkoeken als broodbeleg. De tassen met brood gingen mee naar het land. Vervolgens ging Jo groente schoonmaken en aardappels schillen, want tegen twaalf uur werd er warm gegeten.

Eten koken deed de boerin zelf. Jo at de maaltijden gewoon mee. 'Ie heurde bij het gezin.' De rest van de morgen was Jo bezig met allerlei karweitjes in de huishouding, zoals bedden opmaken en vloeren schoonmaken. Als ze nodig was op het land ging ze daar 's middags heen. 's Avonds was er over het algemeen na de koffie wel even tijd voor ontspanning – een potje kaarten of iets dergelijks. Om een uur of tien ging de familie naar bed. Boerin Van der Bult liet Jo vrij in de planning van haar werk.

De maandag, vrijdag en zaterdag waren echter vaste routine. Maandag was wasdag en dan was Jo de hele dag onder de pannen. Op vrijdag kregen de beide woonkamers een goede beurt. 'Die iene kamer daor kwam je nooit, dat was de pronkkamer, maor ie mussum hum wal schoonhouden. Daor stunden twee van die grote kabinetten met koperen ornamenten, die mus je alle weken wrieven.'

Zaterdag moest om het huis alles netjes worden gemaakt: alle ramen wassen, alles aanvegen en harken. 'Van der Bult was de schoonste boer van de Smilde. Daor stun hij om bekend.' Die middag werd ook alvast een grote pan soep gekookt voor zondag. Jo ging dan 's ochtends met de familie in de sjees mee naar de gereformeerde kerk bij de Jonkersbrug in Smilde.

Zondagmiddag was ze vrij. Meestal ging ze dan naar haar ouders toe. Net als haar zusters, die ook allemaal een betrekking hadden, droeg ze lange tijd haar loon, toentertijd tien gulden per week, af aan haar moeder.

Jo (zittend tweede van links) temidden van haar medecatechisanten op een foto uit circa 1946. In haar schaarse vrije tijd bezocht Jo eenmaal in de week de catechisatie en de gereformeerde meisjesvereniging.
Foto: collectie J.H. Stel, Assen

Saar is de meid

Janneke van der Veer

In kinder- en jeugdboeken uit de eerste helft van de twintigste eeuw treden regelmatig dienstbodes op. Het lezen van deze boeken geeft een beeld van het leven en werk van dienstbodes en andere huishoudelijke hulpen in die tijd.

Uitgangspunt in dit artikel zijn de aspecten van het leven van dienstbodes zoals deze beschreven zijn in het boek *Kaatje, ben je boven. Leven en werken van Nederlandse dienstbodes 1900-1940* van Barbara Henkes en Hanneke Oosterhof uit 1985. In deze publicatie wordt onder meer aandacht besteed aan de keuze voor het dienstbodenbestaan, de voorbereiding hierop, de arbeidsomstandigheden, de omgang met de werkgever, de reacties van de dienstbodes op hun omstandigheden en hun taalgebruik.

Van daghitje tot huishoudster

In dit artikel, waarvan de titel ontleend is aan *Pim en Mien* (Jan Ligthart en H. Scheepstra, circa 1945), worden verschillende benamingen gebruikt om huishoudelijke hulpen aan te duiden:

dienstbode, dienstmeisje, dagmeisje, daghitje, bellemeisje, keukenmeisje, enzovoort. Dat is niet toevallig. Binnen de huishoudelijke dienstverlening was namelijk een duidelijke hiërarchie, die ook in de gelezen boeken tot uiting komt.

Bovenaan stond de huishoudster. Aan deze functie wordt in dit artikel geen aandacht besteed. Zij had meer een leidinggevende taak of verving de moeder bij haar afwezigheid. De term dienstbode lijkt voorbehouden aan de oudere huishoudelijke hulp met een zelfstandige taak. Ook de dienstmeisjes, waarbij dan nog het eerste en het tweede dienstmeisje werden onderscheiden, werkten redelijk zelfstandig. De daghitjes, keukenmeisjes en bellemeisjes stonden onderaan de hiërarchie. Zij hadden vaak niet alleen te maken met

Boven: Maria, het eerste dienstmeisje, begrijpt het gedrag van Lieske vaak niet. Het verschil in afkomst tussen beide meisjes verloochent zich niet. Uit: *Nanda, Duizendpootje*, illustratie Henri Pieck, Alkmaar, Gebr. Kluitman (1933)

Midden: Lieske alias Betje Leuk wordt door de zoon van haar werkgeefster aangesproken op haar gedrag. Uit: *Nanda, Duizendpootje*, illustratie Henri Pieck, Alkmaar, Gebr. Kluitman (1933)

Onder: Jaantje wordt ontslagen als ze zich verzet tegen haar werkgeefster. Uit: *Carla, Het leven in*. Illustratie Henk Poeder, Nijkerk, G.F. Callenbach (1933)

„Zou je je mond niet houden, eigenwijs nest, hoe oud ben je wel, wat denk je, zal jij mij de les hier voor komen schrijven? Je moet aardappelen schillen en verder heb je je met niks te bemoeien, hoor je.”

begon Jo toen met particuliere werkhuisen. Uiteindelijk werkte ze meestal vijf ochtenden per week en soms ook nog een middag. Niet ieder werkhuis beviel even goed. Nadat er al eens wat wrijvingen waren geweest, bedacht een mevrouw op een dag bijvoorbeeld dat Jo maar even het plafond in de schuur moest wassen. ‘Het was hartstikke kold en ik zee ie bekijkt het maor, ik gao weg en ik kom ok niet weer. Eerlijk waar, ik stun over mijzölf verwonderd. Vroeger dee je alles gewoon, het mus. Maor ik dacht, ik bin nou trouwd, ik bin nou eigen baos, dit huuf ik niet te doen. En bovendien, der waren werkhuzen zat.’

Altijd maar werken

Maar er waren ook anderen. Over één werkhuis was Jo zeer te spreken. ‘Dat was fantastisch. Je waren werkster, maor je waren ok mens.’ Als Jo onder het koffiedrinken alweer aan het werk wilde, stonden zij erop dat ze langer bleef zitten. ‘Net as wij heb jij ok tied um koffie te drinken.’ Halverwege de jaren zestig kreeg Jo genoeg van het werken bij particulieren. Je was immers de hele week bij anderen aan het werk en dan moest je zaterdags ook nog je eigen huis doen. Ze kreeg toen een baantje bij de schoonmaakdienst van de gemeente Assen. ‘s Avonds van zes tot acht uur maakte ze daar scholen schoon. Daarnaast had ze overdag ook nog wel eens een werkhuis.

Eind jaren zeventig werd Jo's moeder ernstig ziek. Omdat ze zodoende veel tijd bij haar doorbracht, zegde ze haar baan op. Jo's moeder overleed in 1981. Daarna is Jo niet meer aan het werk gegaan, althans niet bij vreemden. Alleen bij een nichtje maakte ze nog schoon, wat ze volhield tot 1992. Als ze haar leven zou mogen overdoen, zou Jo iets met kinderen hebben willen doen. Daarvoor zou ze echter hebben moeten doorleren en die kans was er vroeger niet. ‘Der was maor ien ding: je kwam van school en je mus warken. Ik heb zodoende een hoop wark verricht. Maor dat ik dat nou altijd met tegenzin daon heb, nee, ik wus niet beter.’

De weck en de schoonmaak

Een jaarlijks terugkerend karwei op de boerderij was in de zomer en nazomer de inmaak van bessen en groenten. Jo deed de weck samen met de boerin. ‘Dat was altied zuk kold wark. Dan stun je maor buten te kleumen met dat spulen van al die gruunte.’ Ook het vlees van het varken of het schaap dat in het najaar werd geslacht, ging in de weck, nadat het eerst gebraden was.

Een jaarlijks terugkerend fenomeen was ook de grote schoonmaak. Jo had er een grote hekel aan. ‘Praot mij daor niet van. As het in februari mooi weer was, dan begunde die ellende al.’ Alleen al het afhaken van de bedden was een enorm karwei. ‘En dan mus je kieken wat veur vracht dekens as ze op bedde hadden.’ Na het hele voorhuis werd het achterhuis, met de stallen, schoon-gemaakt. ‘Al met al waren wij er een paar maonden mee bezig en dan moej bedekken dat het allemaol naast het gewone wark mus gebeuren.’

In de ziekte wet

Achteraf bezien had Jo een goede tijd bij boer Van der Bult, ook al moest ze er hard werken. Toch ging ze er in 1949 weg. ‘Dat pannekoeken bakken alle morgens hung mij mijlenver de keel uut.’ Haar volgende dienst, bij de eigenaars van een hoedenzaak in Assen, beviel echter slecht. De drie kinderen bleken verweerde nesten te zijn. Jo moest in feite de hele huishouding doen en ze had nog maar één keer in de veertien dagen een zondag vrij. Als ze dan 's avonds weer thuiskwam, stond in de keuken de afwas van de hele dag nog op het aanrecht, vaak inclusief dat van de vele visite. ‘En toen een keer

heb ik veur het eerst mien mond ies lös-daon.’ Nauwelijks een jaar werkte ze er en toen ze er wegging, was ze overspannen. ‘Dat kriej een keer aj altied maor deurwarkt.’ Bij haar ouders in Bovensmilde bracht ze toen een paar maanden door in de ziekte wet.

Haar opvolgster hield het maar veertien dagen vol. Die vertelde Jo dat ze bij haar afscheid een brief op tafel had gelegd, waarin ze schreef dat ze met hun vorige hulp een loopje hadden kunnen nemen, maar met haar niet. ‘Toen bint mij eigenlijk de ogen ies een beetie lös-gaon.’ In die tijd ging Jo al een paar jaar om met Anne Scholten. Op 12 april

1951 trouwden ze, waarna ze een woning betrokken in Assen. Omdat ze het geld goed konden gebruiken,

Jo Stel (2001)
Foto: Anja Schuring

‘mevrouw’, maar ook met een personeelslid dat hoger op de hiërarchische ladder stond.

Waarom een meisje dienstbode werd

Het zal duidelijk zijn dat bij veel meisjes die in een ‘dienstje’ terecht kwamen geen sprake was van een echte keuze. In sommige milieus was het vanzelfsprekend dat het meisje als ze van school kwam – ‘uitgeleerd was’ – dienstmeisje werd. Voor verder leren was geen geld, terwijl het zeer wenselijk was dat het gezinsinkomen aangevuld werd met de verdiensten van de dochter. Bovendien kon het meisje in haar dienstje vaak mee-eten, wat bij haar thuis weer ‘een mond scheelde’.

Daarbij werd werken in de fabriek vaak negatief beoordeeld. Daar waren de verdiensten misschien wel goed, althans beter dan als dienstmeisje, maar het meisje leerde er niets en stond bovendien bloot aan slechte invloeden. Fabriekswerk werd eigenlijk als minderwaardig beschouwd. Dat blijkt ook in het verhaal *Het leven* in geschreven door Carla (1933), dat zich tijdens de crisisjaren afspeelt. Jaantje moet meteen vanaf de lagere school gaan ‘dienen’. Ze wil het liefst in de stad een dienstje, maar haar moeder vindt haar daarvoor te jong. Uiteindelijk komt ze toch in de stad terecht, waar ze een fabrieksmeisje leert kennen dat een slechte invloed op haar heeft. Als de vriendschap door dat meisje wordt verbroken, betekent dat een opluchting voor Jaantje. Uit gesprekken tussen Jaantje met haar moeder en met ‘haar mevrouw’ blijkt een negatieve houding tegenover de fabrieksmeisjes, die als ruw en losbandig bestempeld worden. In dit boek is Jaantje overigens zo’n meisje voor wie het vanzelfsprekend is dat ze dienstmeisje wordt.

Ook voor Bep, het dienstmeisje in *Van binnen uit* (1938), geschreven door C.P. van Asperen-van der Velde, is het beroep van dienstmeisje vanzelfsprekend. Zowel haar vader als haar broer zijn werkloos, zodat haar inkom-

sten hard nodig zijn. Als het gezin Van Tienen, waar Bep werkt, zelf in een benarde financiële positie terecht komt, krijgt Bep als tweede dienstmeisje haar ontslag. Ze vindt dat vreselijk, want ze heeft het erg naar haar zin bij de familie Van Tienen. Ze smeekt: ‘La’me blijve, la’ma blijve, mevrouw! La’me dan maar niks verdienen...’, maar ze beseft dat dat laatste niet kan. Haar eigen moeder heeft het geld veel te hard nodig.

Financiële noodzaak

Mag de werkelijkheid anders zijn geweest, er zijn kinder- en jeugdboeken waarin wel sprake is van een duidelijke keuze voor het dienstmeisjesbestaan. Overigens spelen daarbij ook financiële omstandigheden soms een rol. Bijvoorbeeld in *Tini van de Rijksweg* (1930) door Daan Vos. In dit verhaal zoekt Tini een dienstje, omdat de ‘koffietent’ van haar ouders aan de Rijksweg amper genoeg opbrengt om te kunnen leven. Haar ouders vinden deze stap niet vanzelfsprekend, zij vinden dat Tini nog maar even van haar jeugd moet genieten.

Een vergelijkbaar verhaal bevat *Duizendpootje* (1933) van Nanda. De achttienjarige Lieske ziet ook de zorgen thuis. Door het overlijden van haar vader is het inkomen flink gedaald. Daarbij is er geld nodig voor versterkende middelen voor haar langdurig zieke broertje. Hoewel het in het milieu waaruit zij komt zeker niet de gewoonte is om dienstmeisje te worden, verhuurt Lieske zich toch als bellemeisje. Ze doet dit vermomd als Betje Leuk, wat allerlei verwickelingen geeft. Ze kan immers haar afkomst niet verloochenen.

Verwickelingen zijn er ook voor Bettie Wolterus in *De broer van mevrouw* (1923) van Augusta van Slooten. Als haar vader, die huisarts is, hertrouwt, voelt zij zich thuis overbodig. Ze gaat een kamer zoeken, wat niet meevalt. Uiteindelijk lukt het Bettie de haar bekende mevrouw Berkhorst over te halen haar aan te nemen als dienstmeisje in haar pension. Daarmee is mevrouw Berkhorst geholpen en Bettie heeft een onderkomen gevonden.

Er kunnen ook andere redenen zijn voor een meisje om dienstmeisje te willen worden. In *Daghitje* (1946) van Rie Beyer ‘verhuurt’ Jopie zich als daghitje, omdat ze droomt van een beter leven. Ze komt zelf uit een asociaal gezin waar weinig warmte is en hoopt in een dienstje te komen met een aardige mevrouw, een mooi huis en vooral een schone keuken met schone theedoeken.

In diverse boeken komt naar voren dat het moeilijk is om aan goed huishoudelijk personeel te komen. Dat komt overeen met de situatie begin twintigste eeuw zoals die beschreven is in *Kaatje, ben je boven*. De aantrekkingskracht van andere beroepen met meer regelmatige werktijden en betere lonen was hieraan onder meer debet. Om het tekort op te vangen werden er Duitse dienstmeisjes aangetrokken. In *Rekel* (1924) van Cissy van Marxveldt komt zo’n Duits dienstmeisje voor, de voortvarende Wanda.

Goed kunnen werken en beschaafd in de omgang

Een dienstmeisje moest vanzelfsprekend van onbesproken zedelijk gedrag zijn. Daarnaast waren ‘goed kunnen werken’ en ‘beschaafd in de omgang’ de voornaamste kwaliteiten waarover een dienstmeisje moest beschikken. Lang niet altijd voldeed het meisje meteen aan deze eisen. Als ze dan toch werd aangenomen, moest er nog flink geleerd en bijgeschaafd worden. In de onderzochte kinderboeken wordt weinig over de voorbereiding op het leven als dienstmeisje verteld. Alleen in *Mieke van de Klaproos* (1933) van Emmy Belinfante-Belinfante wordt expliciet vermeld dat Maartje, die ook wel Maar genoemd wordt, het huishoudelijk werk van haar moeder heeft geleerd. In werkelijkheid was dat ook vaak zo: het werken werd thuis geleerd. Alle gezinsleden, met name de meisjes, werden betrokken bij het huishouden, en als de meisjes uitgeleerd waren en nog geen dienstje hadden, werden ze helemaal in het huishouden opgenomen. Maartje uit *Mieke van de Klaproos* kent het huishoudelijk werk weliswaar goed, maar verder moet ze nog wel opgevoed wor-

den. Zo komt ze regelmatig de huiskamer binnen zonder kloppen.

Een zeer duidelijk voorbeeld van leren in de praktijk is te vinden in het boek *Om een gestolen zoutvaatje* (1929) van Joh. Breevoort. Hoofdpersoon in dit beke- ringsverhaal is Antje, dochter van een waarzegster. Antje groeit voor galg en rad op, wat opgemerkt is door mevrouw Van der Wal. Deze neemt haar aan als tweede meisje, aanvankelijk tot ergernis van de Kee, de oude dienstbode. Antje is namelijk ruw en onbeschaafd en is daarbij ook oneerlijk, want ze steelt. Mevrouw van der Wal tracht haar op te voeden met bijbelverhalen en door duidelijke afspraken te maken. Het duurt lang voor dat dit zijn vruchten afwerpt, maar dan is ze, zoals Kee zegt, ook een echte ‘model-dienstbode’.

Arbeidsomstandigheden

De uitgave *Kaatje, ben je boven* laat zien dat de arbeidsomstandigheden van de dienstmeisjes en andere huishoudelijke hulpen zeer verschillend waren. Dat geldt bijvoorbeeld voor de werktijden, de inhoud van het werk, het inkomen, de vrije dagen, bewegingsvrijheid, het omgaan met ongelukjes, het eten, het verrichten van extra werkzaamheden en de dagindeling. Een aantal van deze verschillen is terug te vinden in de onderzochte jeugdboeken.

Zo wordt Tini in *Tini van de Rijksweg* in haar eerste betrekking als tweede dienstmeisje aangenomen om aan tafel te bedienen en voor de kinderen te zorgen, aangevuld met wat huishoudelijk werk. In praktijk blijkt echter dat het laatste de hoofdmoot vormt van haar taak. Ze loopt een groot deel van de dag te boenen en te dweilen. En nog is haar mevrouw nooit tevreden. Ze vraagt altijd meer. Bovendien wordt er geen nieuw dienstmeisje aangenomen als het eerste dienstmeisje weggaat. Tini krijgt het dan nog drukker en haar toch al schaarse vrije dagen schieten er dan helemaal bij in.

Van echte uitbuiting is sprake in *Puck van Holten* (1931) van Cissy van Marx-

Ko staat de familie met raad en daad bij. Anna Hers, *Ko weet uitkomst*, omslag Rie Reinderhoff, Amsterdam, Van Holkema & Warendorf (1934)

veldt. Puck gaat als hulp voor de kinderen werken in een gezin in Engeland. Ze moet echter vooral poetsen, waarbij zeer onredelijke eisen worden gesteld. Puck spreekt haar mevrouw erop aan dat dit niet in overeenstemming is met de inhoud van de advertentie, waarin alleen gesproken werd van het verzorgen van de kinderen. Als antwoord krijgt ze te horen, dat het huishoudelijk werk vanzelfsprekend niet in de advertentie was opgenomen, omdat er anders niemand zou reageren.

Heer en meester in de keuken

Er zijn ook verhalen waarin de dienstbodes een grote zelfstandigheid hebben. Een bekend voorbeeld daarvan is Saartje in de *Swiebertje*-serie van John uit den Bogaard. Saartje, als de perfecte dienstbode, is heer en meester in de keuken. Dat is haar domein en ze houdt ervan deze te laten blinken. Het is haar dan ook een gruwel als deze door Swiebertje of iemand anders wordt bevuild. Ze blijft echter nooit lang boos. Vriendelijkheid, zorgzaamheid en dienstbaarheid zijn haar karakteristieke eigenschappen.

Een dergelijke zelfstandigheid hebben ook de dienstbodes die in een moeder- of vaderloos gezin werken. Vaak is zij dan de steun en toeverlaat, zoals in *De Zusjes Breesma* (1918) van Tine Brinkgreve-Wicherink en in *Loe en Lettie* (1926) van Henriëtte Blaauw. Ook de zeventienjarige Ko in *Ko weet uitkomst* (1934) van Anna Hers is een grote steun voor ‘haar’ gezin. Zo helpt ze heel tactvol Marleentje, de blinde jongste kleindochter van haar werkgeefster, haar schroom overwinnen om zich op straat te begeven. De oudste kleindochter, ‘juffrouw’ Siets, krijgt Ko’s wijze raad als ze er moeite mee heeft om contact te zoeken met haar vader die in de gevangenis zit.

Neel in *Nannie Waller* (1911) van Augusta van Slooten gaat heel ver in haar zelfstandigheid in het gezin Waller, waar de moeder ontbreekt. Neel heeft zichzelf gepromoveerd tot ‘meid-huishouster’ en drilt de werkmeid en het dagmeisje als ‘de vinnigste mevrouw’. Het daghitje is min of meer ‘in Neels dienst’ en deze noemt haar zelfs ‘juffrouw’. De gezinsleden noemen Neel wel huzaar of grenadier vanwege haar optreden. Het

Titelblad van John uit den Bogaard, *Swiebertje bij Saartje in de keuken*, illustratie Gerard van Straaten, Alkmaar, Kluitman, zesde druk (1970)

wordt voor Neel dan ook heel lastig als meneer Waller hertrouwt. Ze wantrouwt de nieuwe mevrouw aanvankelijk erg en voelt er niets voor haar zelfstandigheid op te geven. Mevrouw Waller weet haar echter met tact voor zich te winnen.

Saar is de meid

Grote verschillen zijn er te constateren in de omgang tussen de dienstmeisjes en hun werkgeefster. In een aantal boeken maakt het dienstmeisje integraal deel uit van het gezin. Het wederzijdse contact is dan over het algemeen respectvol en het dienstmeisje behoeft zich niet alles zo maar te laten zeggen of gebeuren. Zij kan dan bijvoorbeeld zelf optreden tegen onbehoorlijk gedrag van de kinderen.

Dat is bijvoorbeeld het geval bij Saar uit *Pim en Mien* van Jan Ligthart en H. Scheepstra. In het tweede deeltje van deze serie schoolleesboekjes wil Saar niet dat Pim haar helpt met het in bad doen van de hond Tom. Pim wordt heel boos, maar die boosheid wordt door Saar genegeerd.

Overigens wordt Saar in de verschillende edities van *Pim en Mien* niet steeds op

dezelfde manier geïntroduceerd. In de elfde druk van het eerste deeltje (circa 1945) staat: 'en dan is saar er ook nog, saar is de meid.' Daarentegen vermeldt de zeventiende druk (1978): 'saar is ook in huis. weet je wel, wie saar is? wat doet saar daar toch?' Uit het bijbehorende plaatje van C. Jetses moeten de kinderen dan afleiden dat Saar aan het koken is. Dan is er nog de editie voor voormalig Nederlands-Indië. De zestienste druk hiervan geeft: 'in huis zijn er nog meer. boe, kie en bon zijn er ook nog. boe is de meid. en wat doen kie en min en bon? weet jij het?'

Standsverschil

Zoals te verwachten komen uitingen van het standsverschil tussen werkgever en werkneemster vaker voor dan een min of meer gelijkwaardig contact. Zo wordt Jet in *De promotie van Jet Didam* (1951) van Nel van der Zee zeer uit de hoogte behandeld door haar werkgeefster, aan wie ze zich verhuurd heeft als bellemeisje, compleet met wit schortje en mutsje. Meestentijds brengt Jet in de keuken door, dat is haar plaats in huis. In huis woont een kleinzoontje van vijf jaar, die tegen haar zegt dat ze 'de meid' is, wat hij van zijn oma heeft gehoord.

Pim in *Pim de Stoetel* (1937) van Cissy van Marxveldt komt in haar tweede betrekking bij deftige en zeer welgestelde mensen. Ze wordt daar derde meisje. Haar werkgeefster heeft weinig op met haar personeel. Ter ondersteuning van de afstand tussen werkgeefster en personeel worden alle personeelsleden met hun achternaam aangesproken.

Heel duidelijk is ook het standsverschil in *De broer van mevrouw* van Augusta van Slooten. Bettie die zoals gezegd min of meer toevallig dienstmeisje wordt bij mevrouw Berkhorst, wordt door de huisgenoten nogal uit de hoogte behandeld. Bettie leert dat mensen beoordeeld worden naar de plaats die zij innemen in de samenleving en niet naar wat zij zelf zijn. Zij wordt door de dames behandeld als het dienstmeisje, dat onontwikkeld is en bijgeschaafd moet worden, terwijl zij deze rol van dienstmeisje eigenlijk speelt.

In *Van binnen uit* van C.P. van Asperen-van der Velde worden dienstbode Pietekke en het dagmeisje Bep met respect behandeld, ze horen bij het gezin. Maar er is wel een duidelijk standsverschil, dat door Pietekke haarscherp wordt gevoeld. Als moeders verjaardag gevierd wordt, wil Bep erbij blijven, maar Pietekke neemt haar mee naar de keuken. 'Zo iets hoort onder mekaar', houdt Pietekke vol, 'ze zijn niks niet groos, maar een booi moet weten waar ze staat.'

De werkgeefster als weldoenster

De populaire *Joop ter Heul*-serie (1919-1946) van Cissy van Marxveldt dient op deze plaats ook vermeld te worden. Hierin komen verschillende dienstbodes voor, die door Julie, Joops oudste zuster, neerbuigend worden benaderd. Joop daarentegen gaat – tot Julies ergeris – heel vrij met hen om, maar weet daarbij heel goed wat ze wil. Daardoor bereikt ze meer dan Julie met haar afstandelijkheid. Met tact en humor 'regeert' Joop over de verschillende, soms lastige en eigenzinnige, gedienslieden. Zo weet ze in *Joop ter Heul's proble-*

men Julies dienstmeisje Hillegonda ertoe te bewegen toch geen ontslag te nemen als Julie zich weer eens veel-eisend heeft opgesteld. Uiteindelijk vertrekt Hillegonda toch, namelijk als ze trouwt met een visboer. Joop houdt contact met haar en ziet dat Hillegonda geen goed huwelijksleven heeft. Ze probeert Hillegonda moed in te praten. In *Joop en haar zorgen* zorgt Joop zelfs voor versterkende middelen en nieuwe kleding voor de 'bloedeloze' tweeling van Hillegonda.

In diverse andere boeken treedt de werkgeefster eveneens op als weldoenster, zoals in het hierboven genoemde *Om een gestolen zoutvaatje* van Joh. Breevoort. Ook in *De Daghit* (1933) van Anny Hulsmans is een vorm van wel doen aan de orde. Doortje Siebers is in dit verhaal daghit bij een aardig gezin, dat sterk meeleeft met het wel en wee van Doortjes ouderlijk huis. Als Doortjes moeder ernstig ziek is, wordt bijvoorbeeld geld ingezameld voor versterkende middelen. Een vergelijkbare situatie doet zich voor met Wiepkje in *Afke's tiental* (1903) van Nienke van Hichtum. Wiepkje dient bij een mevrouw in de stad, die haar regelmatig lekkere en nuttige dingen meegeeft als ze haar ouderlijk huis, waar de armoede groot is, bezoekt. De twee jongste zusjes van

Jopie komt uit een asociaal gezin en droomt van een mooie keuken en schone theedoeken. Daghitjes stonden helemaal onder aan de hiërarchie van het dienstpenseel.

Rie Beyer, *Daghitje*, omslag Eline van Eijkern, Amsterdam, Letteren en Kunst (1946)

Wiepkje mogen zelfs in de stad komen logeren, maar dat is geen succes. De meisjes hebben erg veel heimwee. Alles is ook zo anders.

Acceptatie, bewondering en verzet

De wijze waarop de dienstbodes reageerden op hun arbeidsomstandigheden varieerde net zo als die arbeidsomstandigheden zelf. De een accepteerde de situatie als normaal, een ander bewonderde haar werkgeefster en weer een ander toonde verzet. Deze drie reacties komen ook voor in de jeugdboeken. Pietekke in *Van binnen uit* ervaart haar baan als prettig en vindt het heel gewoon dat er afstand is tussen haar en het gezin. Dat geldt ook voor Ko in *Ko weet uitkomst*.

Van bewondering is vooral sprake bij Jopie in *Daghitje*. Haar ouders zijn ruw en dikwijls onvriendelijk, terwijl haar mevrouw verfijnde manieren heeft en haar met respect en vriendelijkheid benadert. Jopie hoopt later zelf ook zo'n goede sfeer te kunnen scheppen.

Verzet komt ook voor in jeugdboeken. Zo accepteert Tini in *Tini van de Rijksweg* op een bepaald moment in haar eerste dienstje niet meer dat haar vrije dagen er steeds bij inschieten. Ze neemt uiteindelijk ontslag. Ook Jaantje uit *Het leven in* pleegt verzet in haar eerste baantje. Ze maakt veel langere werkdagen dan afgesproken en spreekt haar twee werkgeefsters daarop aan. In tegenstelling tot Tini wordt Jaantje ontslagen.

Dienstbodentaal

In *Kaatje, ben je boven* wordt ook aandacht besteed aan het verschil in taalgebruik tussen de huishoudelijke hulpen en hun werkgevers. Gesteld wordt dat deze verschillen groter waren in de stad dan op het platteland.

In diverse jeugdboeken komt dit verschil in taalgebruik eveneens duidelijk naar voren. Dikwijls spreekt het dienstmeisje een dialect of wijkt haar taalgebruik anderszins af van het Algemeen Beschaafd Nederlands. In *Van binnen uit*

spreekt Bep een stadsdialect ('Beroerde boel is 't tegeswoordig met die crises') en Pietekke een Zeeuws dialect ('El kiend, je moeten maer dienken, als 't er zo kwaed vóór staet, moeten we allemaele een veer laeten.'). Ook Maartje in *Mieke van de Klaproos* spreekt een dialect ('Hoe laat mo'k de thee binnen brengen?'). Schrijfster Cissy van Marxveldt laat een aantal dienstmeisjes in haar boeken eveneens dialect spreken, bijvoorbeeld Hillegonda in *Joop ter Heul's problemen*, de giechelige Gijbertje in *Joop en haar jongen* en de Duitse Wanda in *Rekel*.

Opvallend in de boeken van Cissy van Marxveldt is overigens ook de wijze waarop over dienstbodes gesproken wordt. In de *Joop ter Heul*-serie bezigt Joop velerlei termen. Een greep daaruit: keukenvazal, het mirakel, Kenau, maagd, dienstbare, juweel, 'inboorling met penig haar en de gang van een kameel'. Over het algemeen zijn deze termen humoristisch bedoeld, maar het zal duidelijk zijn dat in lang niet alle benamingen respect doorklinkt. Van socialistische en feministische zijde is dat ook een punt van kritiek geweest op de schrijfster.

Geromantiseerd beeld

Vanzelfsprekend is het beeld van het dienstbodenleven in kinder- en jeugdboeken anders dan het in werkelijkheid was. De boeken geven min of meer een geromantiseerd beeld. Vrijwel alle boeken eindigen voor de dienstbode positief. Dienstmeisjes die het moeilijk hebben in hun betrekking, komen in een volgende baan vaak bij een aardig gezin terecht, zoals Tini in *Tini van de Rijksweg* en Pim in *Pim de Stoetel*. Het is zeer de vraag of dit realistisch is. Het leven van dienstbodes was vaak hard en lang niet altijd waren er mogelijkheden om weg te komen. En als zo'n mogelijkheid zich wel voordeed, dan was het nog lang niet zeker of ze er beter van werd. Daar moest je wat geluk bij hebben. Geluk, dat zich vaak niet laat sturen. In boeken kan dat laatste wel en dat maakt een groot verschil.

Van beurs voor munten naar portemonnee voor creditcards

Hendrikje Ivo

Vaarwel de beursjes met guldens

Beursjes en portemonnees hebben een lange geschiedenis. In de Middeleeuwen gebruikten men een beurs om munten bij zich te dragen. Met de komst van het papiergeld en later voor het gebruik van pasjes, veranderde de functie van de beurs. Onze moderne portemonnees moeten nu allerlei vakjes hebben om ruimte te bieden voor munten, bankbiljetten, creditcards, airmilespasjes, openbaar vervoerstripkaarten, museumkaarten, nota's, foto's en andere zaken.

De beurs is al heel lang een nuttig gebruiksvoorwerp voor zowel mannen als vrouwen. Net zolang als er munten bestaan, heeft men beursjes gebruikt om munten in te bewaren. Vanaf de Middeleeuwen tot het einde van de zeventiende eeuw werden ze aan een riem of gordel bevestigd. Vrouwen droegen hun beursje ook wel hangend aan een lang koord. De beurzen werden gemaakt van leer of textiel, soms werden ze fraai versierd met zilverdraad.

Huwelijksbeurs

In de Middeleeuwen kende men de gilden van de buidel- en beurzenmakers. Naast de beurs voor het dagelijkse gebruik werden er in de gilden ook beursjes gemaakt voor speciale gelegenheden, zoals de bruidsbeurs en de speelbeurs.

Tijdens de huwelijksceremonie overhandigde de bruidegom het beursje met daarin een aantal speciale munten, bijvoorbeeld dertien met afbeeldingen van Christus en de twaalf apostelen, als symbolische overdracht van aardse goederen. Dit gebruik is in elk geval bekend van de dertiende tot en met de zeventiende eeuw. Bruidsbeurzen waren mooi geborduurd met verstrengelde harten, cupidootjes en bloemen of met liefdevolle teksten. In Noord-Nederland kende men het knottezakje en het knottekistje, die een rol speelden bij het huwelijksaanzoek.

Een speciale uitvoering van de bruidsbeurs bestond in Frankrijk, waarbij het beursje was voorzien van de afbeeldingen van bruid en bruidegom in email. Deze beursjes uit de tweede helft van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw werden gemaakt in Limoges, een bekend centrum van de emailleerkunst. Bijzonder is een beursje uit Limoges met de afbeeldingen van Martha en Maria Magdalena in plaats van beelden van het bruidspaar. Dit beursje is waarschijnlijk gebruikt tijdens de ceremonie bij de intrede van een rijke dame in een klooster. In een dergelijke situatie was het niet ongebruikelijk dat de dame een 'bruidsschat' meebracht.

Kralenbeurzen

Kralen behoorden tot de vroegste vormen van versiering die de mens ontwikkelde. De eerste kralen waren nog gemaakt van tanden van dieren, van fossielen of van schelpen. Glaskralen kwamen zo'n 5000 jaar geleden in gebruik, toen men ontdekt had hoe men glas kon maken. Bekende centra voor de productie van glaskralen waren Venetië (vanaf de Middeleeuwen), Amsterdam (in de zestiende en zeventiende eeuw) en Bohemen.

De bloeiperiode van het Nederlandse kralenbeursje met zilveren beugeltje ligt in de negentiende eeuw. Vlijtige vrouwenhanden breiden of haakten hun prachtige beursjes om in hun (kralen)tas bij zich te dragen. In het patronenboek stonden de voorbeelden afgedrukt: de spinnetjes, het hollands huisje en beursjes met hoopvolle teksten als: 'vergeet mij niet' of 'denk aan mij'. Nog steeds zijn er vrouwen die met veel plezier hun kralentas of kralenbeursje zelf breien.

In de kop van Noord-Holland, Friesland, Zeeland en verschillende andere plaatsen in Nederland wordt deze oude handwerktechniek van het kralenbreien nog steeds beoefend. De vrouwen, die onze klederdracht in ere houden, dragen daarbij meestal de kralentas met daarin het bijpassende kralenbeursje.

Houten souvenirbeurs in Mauchline Ware met het geboortehuis van de dichter Robert Burns. Schotland (eind negentiende eeuw)

Beursje met de afbeelding van de eerste giraffe, die in 1827 naar Europa kwam. De giraffe staat nu opgezet in het Natuur Historisch Museum in La Rochelle. Frankrijk (circa 1830)

Beursje van schildpad en zilver met de afbeelding van de Eiffeltoren, gemaakt ter herinnering aan de Wereldtentoonstelling 1889.

Kousenbeurzen

Een beursje dat zo'n honderdvijftig jaar – van circa 1770 tot circa 1920 – in gebruik is geweest, is de kousenbeurs, ringbeurs of herenbeurs (hoewel door zowel dames als heren gebruikt). De kokervormige beurs lijkt op een gehaakte kous. De koker van vrolijk haakwerk heeft in het midden een gleuf die als opening dient. De munten liet men naar één van beide kanten vallen. Met twee ringen kon men de kanten afsluiten. Vaak waren beide kanten verschillend uitgevoerd en bewaarde men aan elk van beide kanten andere munten. Toen in het begin van de twintigste eeuw papiergeld in gebruik kwam, raakte de kousenbeurs uit de mode. Het gebruik van de kousenbeurs als spaarpot kwam tot uiting in een bekend gezegde van onze grootmoeders: 'aan de ene kant spaar je voor de deugd en de vreugd, en aan de andere kant voor de nood en de dood'.

Souvenirbeurzen

Enkele tientallen jaren geleden zag je ze nog volop in de souvenirwinkeltjes liggen: fraaie beursjes uit de negentiende en de twintigste eeuw. Ze waren gemaakt van diverse materialen zoals paarlemoer, ivoor, schildpad, celluloid of hout. De traditie om souvenirs te maken van gedenkwaardige plaatsen, zien wij weerspiegeld in deze souvenirbeurzen. Vaak waren ze nog met de hand gemaakt. Op de voorkant kan een afbeelding staan van een kasteel, het stadhuis, een kathedraal of een ander bekend gebouw uit een beroemde stad.

Soms herinnerde de afbeelding tevens aan een historische gebeurtenis. Voorbeelden zijn de Eiffeltoren bij de Wereldtentoonstelling in 1889 en de opening van de nieuwe pier van de Engelse badplaats Weymouth in 1890. Gretig werden de souvenirbeursjes door de reizigers gekocht om mee naar huis te nemen als een zoete herinnering aan een mooie reis. Als kleine containers werden ze gebruikt om de zilveren munten in op te bergen. Nu onbewoonbaar verklaard liggen ze als vergeten souvenirs in onze stoffige laden te renneren.

Beursjes met een historisch verhaal

Bij de souvenirbeursjes zijn er veel met een historisch verhaal. Zoals een kralenbeursje waarop een giraffe staat met haar Egyptische begeleider. Het beursje werd gemaakt in of kort na 1827 ter herinnering aan een historische gebeurtenis. In het najaar van 1826, na een lange reis door Afrika en over de Middellandse Zee, zette voor het eerst een giraffe, een geschenk van de onderkoning van Egypte aan Karel X van Frankrijk, voet op Franse bodem.

De jonge giraffe liep in korte dagelijkse etappes de 800 km lange tocht van Marseille naar Parijs. Het werd een triomftocht waarbij dorpen en steden langs de route uitliepen om haar te bewonderen. Het moet een fascinerend gezicht geweest zijn, die eerste giraffe die leren laarsjes droeg ter bescherming van haar hoeven en een cape tegen de

Bruidsbeursje van 'sablé' kralen. Frankrijk (circa 1700)

Kralenbeurs met zilveren beugel. Gouda (1807-1812)

Beurs van schildpad en zilver. Ooit eigendom van keizer Napoleon III.

Kousenbeurs uit 1886 in de vorm van een kanneltje.

Portemonneekunst:
de Eurobeurs, ontworpen
door Georgette Koning.
Amsterdam (2001-2002)

De beurs voor de maximá met de
afbeelding van Máxima, ontworpen
door Petra Hartman.
Oosterbeek (2001-2002)

regen. Aangekomen in Parijs werd het elegante dier de sensatie van die jaren. Zowel mannen als vrouwen droegen haar afbeelding op hun das, tas of beursje. Zarafa werd zij genoemd. Ze leefde achttien jaar in de dierentuin van Parijs. Na haar overlijden in 1845 werd zij opgezet en verhuisde zij naar La Rochelle. In het Natuurhistorisch Museum staat zij nu al honderdvijftig jaar op de trap bezoekers te verwelkomen.

Machline Ware

Ooit moet het door onze voorouders meegebracht zijn, het houten souvenirbeursje uit Mauchline, een stadje in het zuidwesten van Schotland. In dit stadje ontstond in de negentiende eeuw een levendige industrie met de productie van houten voorwerpen voorzien van afbeeldingen van toeristische attracties. De voorwerpen waren vaak kleine gebruiksartikelen als naaldenkokers, briefopeners, doosjes, tassen en beursjes. De afbeeldingen werden aanvaankelijk met de hand aangebracht, maar vanaf het midden van de negentiende eeuw gebeurde dat met behulp van gedrukte transferplaatjes. Mauchline Ware was wereldberoemd en werd door veel mensen verzameld.

De souvenir-beurs toont op de voorkant het geboortehuis van de beroemde Schotse dichter Robert Burns, 1759 – 1796, met daaronder een versje van de dichter. In Schotland en vooral in zijn

geboortestad Alloway wordt de herinnering aan de grote dichter bepaald niet verwaarloosd. Er is zelfs een Burns-festival. Jaarlijks komen duizenden toeristen. Zij bezoeken het Burns Museum, ze bekijken Burns' cottage, het Burns' monument en de prachtige achttiende-eeuwse brug, Auld Brig O'Doon, die in het moralistische verhaal van Tam O'Shanter zo'n bijzondere rol speelt.

Grote veranderingen in de twintigste eeuw

Beursjes waren in de negentiende eeuw nog klein, omdat er alleen met muntgeld betaald werd. Grote veranderingen kwamen in de twintigste eeuw, eerst met de komst van het papiergeld en later met de opkomst van alle mogelijke pasjes. Tegenwoordig zijn de luxe portemonnees net als luxe appartementen voorzien van vele ruimtes voor diverse doeleinden: vakjes voor Euro's, biljetten, creditcards, strippen- en

museumkaarten, foto's etcetera. Dat betekende een vaarwel voor de lieve kleine beursjes met guldens.

Portemonneekunst

Een aantal Nederlandse ontwerpers heeft één of meer unieke beursjes of portemonnees ontworpen.

Hester van Eeghen ontwierp de fraaie 'Overgangsbeurs': dit knijpbeursje is aan de voorzijde voorzien van een klein luikje waarachter een gulden verborgen zit. Tijdens nostalgische momenten kan het luikje even worden opgelicht en de gulden worden bekeken. De gulden krijgt hierdoor een mascotte-functie. Georgette Koning ontwierp leuke portemonnees in vrolijke euro-dessins. Dé souvenirbeurs van de eenentwintigste eeuw wordt de beurs voor dé maximá, een fantastisch ontwerp van de bekende kunstenaar Petra Hartman, uiteraard met afbeelding van Máxima.

VOLC TE VOET

GEVOLGEN VAN DE GULDENSPORENSLAG
VOOR DE OPKOMST VAN DE BURGERIJ
IN DE NOORDELIJKE NEDERLANDEN

Verbijsterend was het nieuws dat zich in de dagen en weken na 11 juli 1302 over Europa verspreidde: bij Kortrijk was een prestigieus Frans ridderleger vernietigend verslagen door een leger dat voornamelijk uit te voet strijdende burgers en boeren bestond. De vergulde sporen van de gedode ridders werden als oorlogsbuit opgehangen in de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Kortrijk. De overwinning leidde onder meer tot een toegenomen zelfbewustzijn bij de overwinnaars - de lagere burgerij, verenigd in de ambachtsgilden - die met succes politieke invloed voor zich opeisten en in verschillende steden ook verkregen.

Wat deze gebeurtenis, die later de Guldensporenslag werd genoemd, voor Vlaanderen zelf en voor de overige Zuid-Nederlandse gewesten heeft betekend, is in tal van publicaties besproken. Veel minder aandacht van de onderzoekers hebben de gevolgen van de slag in de Noordelijke Nederlanden gekregen. In de publicatie 'Volc te voet' is nagegaan en beschreven welke de effecten van de Guldensporenslag in belangrijke Noord-Nederlandse steden als Utrecht, 's-Hertogenbosch en Groningen zijn geweest.

De prijs van deze publicatie is normaal € 16. Voor lezers van Traditie is ze tot 1 september te verkrijgen voor € 13 (inclusief verzendkosten).

'Volc te voet' is te bestellen door overmaking van het verschuldigde bedrag op girorekeningnummer 810 806 ten name van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. Vergeet u niet de titel en uw naam en adres te vermelden.

In het volgende nummer

Eigentijdse katholieke rituelen

Het katholicisme doordrenkte het dagelijks leven van elke katholiek: bidden voor het eten, geen vlees op vrijdag, een askruisje halen en elke zondag naar de kerk. Welke rituelen horen vandaag de dag nog bij het katholiek zijn.

Kunst en kermis

De kermis heeft vanaf de negentiende eeuw gebruik gemaakt van kunstuitingen om sfeer te creëren en mensen te trekken. Barok, Rococo en Jugendstil zijn nu nog steeds terug te vinden op de attracties. Bovendien hebben kunstenaars zich altijd laten inspireren door deze wereld van klatergoud. Van Pieter Bruegel de jonge en Adriaen van de Venne, tot Pyke Koch en Gerrit Sol.

Jong geleerd, oud gedaan

De begrippen etiquette, wellevendheid en beleefdheid hebben te maken met uiterlijk gedrag, met omgangsvormen en fatsoensnormen. Etiquetteboekjes voor jongeren geven vanaf de achttiende eeuw richtlijnen voor goed gedrag.

En nog veel meer

Colofon

Traditie,

tijdschrift over tradities en trends
jaargang 8, nummer 2, 2002

Een uitgave van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur met medewerking van de Stichting Promotie Nationaal Erfgoed.

Redactie en exploitatie:

Nederlands Centrum voor Volkscultuur
Postbus 13113, 3507 LC Utrecht
F.C. Dondersstraat 1, 3572 JA Utrecht
tel. 030 - 276 02 44
fax. 030 - 273 61 11
e-mail nederlandscentrum.
volkscultuur@wxs.nl

Redactie:

drs. Ineke Strouken

Redactiesecretariaat:

dr. Lotty Broer
drs. Piet de Boer

Traditie

Verschijnt vier keer per jaar.
Een abonnement kost €16 per jaar.

Opzegging van abonnementen moet uiterlijk op 1 december schriftelijk aan de administratie zijn doorgegeven.

Traditie

Verschijnt ook op cassette, ingesproken voor mensen met een leeshandicap.
Informatie: Federatie van Nederlandse Blindenbibliotheken,
Postbus 24, 5360 AA Grave,
tel. 0486 - 48 64 86,
fax 0486 - 47 65 35,
e-mail abonnee@fnbb.nl

© Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

Wij hebben alle moeite gedaan om recht-hebbers van copyright te achterhalen. Mochten er personen of instanties zijn die menen aanspraak te maken op bepaalde rechten, dan wordt hun vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISSN 1382-4104

TRADITIE

TIJDSCHRIFT OVER TRADITIES EN TRENDS

Een uitgave van

Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Postbus 13113, 3507 LC Utrecht

F.C. Dondersstraat 1, 3572 JA Utrecht

Tel. 030 - 276 02 44

Fax. 030 - 273 61 11

E-mail nederlandscentrum.volkscultuur@wxs.nl

© Nederlands Centrum voor Volkscultuur